

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΚΟΥΡΤΖΗ

Κουμκουάτ

Εκεί
όπου ρίζωσε
η αγάπη

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Κουμκουάτ – Εκεί όπου ρίζωσε η αγάπη**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Πηνελόπη Κουρτζή
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Κυριακή Κάσση
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Βίκυ Αυδή
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

© Πηνελόπη Κουρτζή, 2016
© Φωτογραφιών εξωφύλλου: Laura Kate Bradley/Arcangel,
Samo Trebizan/123RF
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2016

Πρώτη έκδοση: Οκτώβριος 2016, 3.000 αντίτυπα

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-1745-5
Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-1746-2

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση
Βιβλιοπωλείο: Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα
Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr
www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head Office: 121, Tatoiou Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Bookstore: 13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr
www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΚΟΥΡΤΖΗ

Κουμκουάτ

Εκεί
όπου ρίζωσε
η αγάπη

*Στην παρέα των πέντε,
στη Θεοδώρα, στον Σπύρο, τον Κώστα,
τον Πάνο και τον Ηλία, που λείπουν.*

*Και πάλι, στη Θεοδώρα και στον Ηλία,
τους γονείς μου.*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1280 μ.Χ.

Η Θεοδώρα η Μεγάλη περιπλανήθηκε, εκείνο το απόγευμα για στερνή φορά, στις υπόγειες στοές της Άρτας, που τόσο αγάπησε και που ήταν το βασίλειό της. Εκεί μέσα το κρύο περόνιαζε, σε αντίθεση με τον πύρινο ήλιο που έλιωνε τα πλακόστρωτα της επαρχιακής πόλης καθώς έδυε. Η μεταξωτή της κάπα θρόιζε καθώς σερνόταν σχεδόν στα μάρμαρα της στοάς, ενώ το κερί που κρατούσε στα χέρια της κόντευε να σωθεί. Αντί να συνεχίσει μέχρι το τέλος της διαδρομής της, όπως έκανε πάντα, ένωσε έντονα την ανάγκη να μυρίσει για λίγο το φρέσκο άρωμα της πόλης που δε θα ξανάβλεπε ποτέ και να δροσιστεί από την αύρα του ποταμού. Βγήκε από τη στενή κρύπτη και κοίταξε γύρω της. Στο άδειο χωράφι όπου βρέθηκε πίσω από την εκκλησία επικρατούσε ησυχία. Πρέπει να ήταν εφτακόσια μέτρα από τον ναό της στην καρδιά της πόλης. Η βασίλισσα κάθισε απαλά πάνω στο χώμα και έγειρε το κεφάλι της σαν μια απλή αγρότισσα που ήθελε να ξαποστάσει από τις δουλειές. Τα δάκρυα

της λύτρωσης, που τη βάραιναν και που μέσα στην αγωνία της δεν είχαν βρει διέξοδο τόσα χρόνια, παρασυρμένα από τον νωπό αέρα του τόπου της, τις θύμησες και τη δροσιά που έφερνε το ποτάμι, άρχισαν σιγά σιγά να κυλούν και να ποτίζουν τα βρύα και τα χόρτα στο σημείο όπου είχε σταθεί. Όταν η γαλήνη ξανάρθε στα μάτια της και αφού ο ήλιος σχεδόν είχε δύσει, η βασίλισσα σηκώθηκε και χάθηκε για πάντα από τα μάτια του κόσμου από τη μικρή τρύπα της στοάς από την οποία είχε βγει. Ένα κομμάτι από την πορφυρή κάπα της σκίστηκε καθώς σκαρφάλωνε, στροβιλίστηκε για λίγο στον αέρα και κάθισε μαλακά στο υγρό από τα δάκρυστά της χώμα.

Την επόμενη μέρα ένα τόσο δα μικρό δέντρο άρχισε να φυτρώνει εκεί όπου άγια δάκρυα είχαν ποτίσει το αρτινό χώμα...

1

Στο σπίτι

Τεννήθηκα στο πατρικό μου σπίτι στην Άρτα, το οποίο δεν εγκατέλειψα παρά μόνο για λίγο στη διάρκεια της ζωής μου. Το 1902, μια ήσυχη χρονιά για τον τόπο μας, πολλά παιδιά σαν εμένα γεννήθηκαν στην ελληνική επαρχία. Οι άνθρωποι ευημερούσαν, τα σπιτικά άνθιζαν και γέλια αντηχούσαν στην κεντρική πλατεία του Μονοπλιού στην πόλη μας.

Το σπίτι μας, από ό,τι έλεγαν όταν ήμουν μικρή, ήταν από τα πιο επιβλητικά της πόλης. Βρισκόταν δεξιά, σε ένα στενό κάθετο στον κεντρικό δρόμο, την οδό Σκουφά, πάνω στην πλατεία του Μονοπλιού. Το πίσω μέρος του κήπου μας συνόρευε με την κεντρική εκκλησία της Άρτας, τον Άγιο Δημήτριο· ανάμεσά τους ορθωνόταν μια ψηλή πέτρινη μάντρα, που από τότε που τη θυμάμαι ήταν καλυμμένη με βρύα, τα οποία κανείς δεν καθάριζε ποτέ. Ένας μακρύς διάδρομος οδηγούσε από τη λόντζια, την είσοδο

του σπιτιού, στην κουζίνα στα δεξιά, που ουσιαστικά ήταν το δωμάτιο όπου περνούσαμε το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας. Η κουζίνα εκείνα τα χρόνια αποτελούνταν από πολλά διαδοχικά δωμάτια, την μπίμτσα, που ήταν το κε-
λάρι, και τη μεγάλη τραπεζαρία στον κεντρικό χώρο. Στα αριστερά του διαδρόμου εκτεινόταν ένας σκεπαστός σκιε-
ρός κήπος που πάντα κινούσε την περιέργειά μας ως παι-
διά. Εκεί παίζαμε κρυφτό πίσω από τις μεγάλες γλάστρες του. Ο διάδρομος κατέληγε στον κεντρικό εσωτερικό κή-
πο, που είχε δύο επίπεδα, και σε μια σκάλα που οδηγούσε στους επάνω ορόφους – το κυρίως μέρος της οικίας.

Το σπίτι μας στα μάτια μου είχε μια ιδιαίτερη αύρα, μια δική του οντότητα, και μέχρι να μεγαλώσω φάνταζε τε-
ράστιο και μαγικό. Χτισμένο σύμφωνα με την αρχιτεκτο-
νική του 19ου αιώνα ήταν ένα δίπατο οικοδόμημα από
ασβέστη και ξύλο, για να διατηρείται ζεστό, με ευρύχωρα
δωμάτια και τεράστια γκρι παράθυρα. Στους τοίχους των
δωματίων, πίσω από πίνακες και κιλίμια, υπήρχαν ασβε-
στωμένες εσοχές που χρησίμευαν ως αποθηκευτικοί χώ-
ροι ή ως κρυψώνες, τις οποίες έκλειναν πρόχειρα με ασβέ-
στη και πέτρες. Κάθε δωμάτιο είχε έναν μικρό δικό του
προθάλαμο όπου ήταν τοποθετημένες κασέλες και μεγά-
λοι καθρέφτες. Το πάνω μέρος του σπιτιού αποτελούνταν
από μια τεράστια βεράντα, που την ονόμαζαν κρεβάτα –
όρος που κρατάει μάλλον από τον καιρό της Τουρκοκρα-
τίας– και που ουσιαστικά ήταν ένας εξώστης με τσίγκινη
οροφή και σανιδένιο πάτωμα.

Σε όλο το μήκος της κρεβάτας υπήρχαν διάφορες πόρτες που οδηγούσαν στα δωμάτια και στο τέρμα της άρχιζε ένας μακρύς εξωτερικός διάδρομος. Ο διάδρομος αυτός περνώντας από τρία δωμάτια κατέληγε στην τουρκική τουαλέτα και σε μια μικρή αυλή όπου άπλωναν τα ρούχα και άφηναν τα φρούτα να τα ξεράνει ο ήλιος. Η κρεβάτα είχε θέα στον εσωτερικό κήπο· στο κέντρο της ήταν τοποθετημένος ένας μεγάλος αναπαυτικός καναπές, που στα μέρη μας τον λέγαμε μπάσι, με τέτοιο τρόπο ώστε όποιος καθόταν να έβλεπε τον κήπο, την εκκλησία πίσω του και το καμπαναριό της.

Στο δεύτερο επίπεδο του κήπου, σε κεντρικό σημείο, ο πατέρας μου είχε φυτέψει, γύρω στην εφηβεία μου, ένα ασθενικό μικρό δέντρο κουμκουάτ, δώρο από έναν συνεργάτη του στην Κέρκυρα. Ήταν η αγαπημένη μου θέση για να χουζουρεύω τα μεσημέρια. Έχοντας από εκεί πανοραμική θέα των δωματίων και της κουζίνας, παρακολουθούσα και μάντευα ποιος θα σηκωνόταν πρώτος από τη μεσημεριανή σιέστα, τι ώρα θα άρχιζε να μυρίζει ο καφές και ποιοι θα ήταν οι απογευματινοί επισκέπτες. Στις ρίζες του δέντρου αυτού, που ένας Θεός ξέρει πώς επιβίωνε τους χειμώνες και καρποφορούσε ξανά την άνοιξη, έκρυψα κάποια από τα κοσμήματά μου, μεγάλη πια, όταν βιαστικά φύγαμε πρόσφυγες για την Κέρκυρα· σε αυτό το δέντρο έκλαψα για κάθε δυστυχία της ζωής μου και με τους μικρούς καρπούς του έμαθα να φτιάχνω το γλυκό που το ταύτισαν μ' εμένα και αποτελούσε το πιο σύνηθες τρατάρισμα στο σπίτι μας.

Τα χρόνια εκείνα, όταν η ζαχαροπλαστική ήταν παράδοση κάθε περιοχής και όχι μαζική παραγωγή, κάθε τόπος είχε τη δική του ιδιαίτερη συνταγή, το δικό του χαρακτηριστικό γλυκό, που συχνά γινόταν ξακουστό και άπλωνε τη φήμη του σε κάθε γωνιά της Ελλάδας. Η αγάπη μου για το δέντρο αυτό και τους καρπούς του έδενε το άρωμά του, τα οξέα της σκέψης και των συναισθημάτων μου νομίζω τελικά πως πότιζαν τα μικρά φρούτα και αύξαναν τη γλυκύτητά τους, δίνοντας στο γλυκό μου μια γεύση «μοναδική» όπως έλεγε ο πατέρας μου. Και καθώς μεγάλωνα το γλυκό αυτό μάλλον με δικαίωσε, γιατί αποδείχτηκε το μόνο μου ταλέντο και η σταθερή αξία των μαγειρικών μου ικανοτήτων.

Την εποχή που ήμουν παιδί η μητέρα μου, για να διασκεδάσει εμένα και τη μεγαλύτερη αδελφή μου, μας εξιστορούσε παραδόσεις και θρύλους του τόπου μας. Ο αγαπημένος μας, εκτός από αυτόν της ζωής της Αγίας Θεοδώρας, που ήταν και πολιούχος της πόλης μας, έλεγε ότι από το βάθος του κήπου μας, ψηλά σε μια κόγχη που τη σκέπαζαν οι λειχήνες, αλλά που ήταν ορατή από τη σκάλα, ξεκινούσε μια κατακόμβη η οποία έφτανε στην εκκλησία και διακλαδιζόμενη περνούσε από τις ρίζες του δέντρου μου και κατέληγε κάπου μέσα στην Άρτα. Στα εφηβικά μας χρόνια, εγώ μαζί με την αδελφή μου καθόμασταν κάτω από τα κλαδιά του κουμκουάτ και πλάθαμε ιστορίες γι' αυ-

τή την κατακόμβη, το σπίτι μας και την πόλη, προσδίδοντας στα απλά πράγματα μυθικές διαστάσεις.

Γυρίζοντας πίσω σε εκείνα τα χρόνια, θυμάμαι το σπίτι μας πάντα να σφύζει από κόσμο. Έτσι το διατήρησα και εγώ σε όλη μου τη ζωή και, όταν πια η οικογένειά μου απαριθμούσε έξι μέλη, ολόκληρη στρατιά ανθρώπων γέμιζαν κάθε γωνιά του.

Όταν ήμουν μικρή, πολλά παιδιά ορφανά από τα γειτονικά χωριά έρχονταν στην Άρτα για να δουλέψουν στα αρχοντικά σπίτια και να έχουν καλύτερη τύχη. Η μητέρα μου είχε πάρει κοντά μας την Τασία από ένα ορεινό χωριό των Ιωαννίνων, που ήταν η μαγείρισσά μας και αναπόσπαστο μέλος της οικογένειάς μας, μια και έμενε μαζί μας, και τη Φιλιώ, που τη θυμάμαι ελάχιστα γιατί έφυγε νύφη όταν ήμουν δέκα χρόνων.

Τα κτήματα του πατέρα μου, που ήταν η βασική ασχολία του, έδιναν πλούσιους καρπούς και λογής λογής καλούδια έφταναν καθημερινά στην κουζίνα μας. Μια και το ηλεκτρικό ακόμη δεν είχε έρθει στην Ήπειρο, με το που έφεγγε η μέρα, πήγαινα στη φιλόξενη κουζίνα, κούρνιαζα κοντά στην ξυλόσομπα και παρατηρούσα την κινητικότητα γύρω μου, αναζητώντας την ευκαιρία να συμμετάσχω στις προετοιμασίες. Κάθε μέρα και διαφορετικό τραπέζωμα. Κανείς δεν μπορούσε να πει με σιγουριά πόσους θα τάιζε η κουζίνα μας. Πρώτα φτιάχναμε την μπομπότα, το ψωμί από καλαμποκάλευρο, που συνόδευε κάθε γεύμα, αλλά επίσης χόρταινε όποιον πεινασμένο ή λαί-

μαργο πλησίαζε την κουζίνα μεταξύ των γευμάτων, γι' αυτό πάντα υπήρχε σε μεγάλους νταβάδες πάνω στον πάγκο της κουζίνας.

Η μητέρα μου έλεγε πως ήμουν χαρούμενο παιδί. Ηγετική προσωπικότητα, ίσως λίγο κακομαθημένη, μια και ήμουν η μικρότερη, από νωρίς είχα την τάση να δείχνω σε όλους ότι ήθελα να είμαι η κυρία του σπιτιού. Ο πατέρας μου έλεγε ότι από τα έξι μου γύριζα γύρω γύρω όλη μέρα και επιθεωρούσα το νοικοκυριό. Κοίταζα τη Φιλιώ ενώ άπλωνε και τίναζε τα σκεπάσματα κάθε πρωί, ξεγλιστρούσα στη μεγάλη σάλα της κρεβάτας όταν γίνονταν συζητήσεις μεταξύ των αντρών, άνοιγα την μπίμτσα και έλεγχα τα τρόφιμα και δεν ησύχαζα παρά μόνο όταν σταματούσε και ο τελευταίος θόρυβος στο σπίτι και η νύχτα βάθαινε και κάλυπτε τον κήπο και τα δωμάτια.

Η Τασία και η Φιλιώ αισθάνονταν αμήχανα με τη συμπεριφορά μου. «Κυρα-Βασιλική» με φώναζαν θυμάμαι κοροϊδευτικά και ας ήμουν ένα τόσο δα πλασματάκι, ντυμένη πάντα στα μπλε με δύο χοντρές κοτσίδες που η μαμά μου τις έδενε σφιχτά στο πίσω μέρος του κεφαλιού.

Όταν ήμουν μικρή μού άρεσαν οι τίτλοι. Έτσι, μόλις έβλεπα κάποιον που δεν ήξερα του συστηνόμουν ως «κυρία Βασιλική». Γελούσε τότε η μάνα μου και με αγκάλιαζε. Γελούσα και εγώ, αν και στην αρχή κατσούφιαζα γιατί ήξερα ότι με κοροϊδεуαν. Τους χειμώνες τούς περνούσα

διαβάζοντας, κεντώντας, ρεμβάζοντας. Όταν το κρύο περόνιαζε και οι καρδιές πάγωναν, άφηνα το γωνιακό δωμάτιο της κρεβάτας, που ήταν το δωμάτιό μου, περνούσα γρήγορα μπροστά από τον καθρέφτη, γιατί φοβόμουν να κοιταχτώ βράδυ, και χωνόμουν με το έτσι θέλω στο κρεβάτι των γονιών μου. Προνόμιο που δεν το είχε η αδελφή μου και που το θεωρούσα δικό μου, μια και ήμουν η κυρία του σπιτιού. Θυμάμαι πώς με μάγευε η ζεστασιά των σωμάτων των γονιών μου κάτω από τα στρωσίδια και η αίσθηση της θαλπωρής. Αγκάλιαζα τότε τη ζεστή θερμοφόρα μέσα από τη φλοκάτη και πίεζα τον πατέρα μου να μου πει ιστορίες μέχρι που η μητέρα μου κουρασμένη από την πολυλογία μας με ανάγκαζε να κοιμηθώ.

Όταν ερχόταν το καλοκαίρι άρχιζαν τα σουαρέ. Η μέρα μεγάλωνε, οι μυρωδιές απλώνονταν παντού και από τη θέση μου στη σκιά του κουμκουάτ παρακολουθούσα τις ετοιμασίες. Το σόι μας ήταν τόσο μεγάλο, που ενίοτε μου διέφευγαν τα ονόματα κάποιων συγγενών. Ούτως ή άλλως τότε μπερδεύονταν οι δεσμοί των ανθρώπων της επαρχίας και έκαναν τους φίλους συγγενείς και τους συγγενείς αδέρφια. Ούτε θυμόμουν πόσες ξαδέλφες είχα. Στις βεγγέρες, έφηβη πια, ξεχώριζα από την ιδιαιτερότητα των ρούχων μου, τις κοτσίδες μου, που η μητέρα μου δε με άφηνε να ξεπλέξω, και τη στάση μου.

Μαθημένη στα μυστικά των κεντημάτων και των ρα-

φτρών και θέλοντας να περάσει το δικό μου, μια και η μητέρα μου μου απαγόρευε να αλλάξω τα μαλλιά μου, πάντα πρόσθετα στα φορέματά μου μια λεπτομέρεια που ξεχώριζε –πότε ένα βολάν, πότε ένα κεντίδι– και μπορεί να φορούσα το ίδιο ρούχο πολλές φορές αλλάζοντάς το τελείως. Σε αντίθεση με τις συνομήλικές μου, που φορούσαν τις χαρακτηριστικές τσόχινες φορεσιές της εποχής, το μαλακό και το μεντσικό, εγώ διαφοροποιούσα τα φορέματά μου ανάλογα με τη διάθεσή μου. Είχα αδυναμία στο λευκό, μια αγάπη που εγκατέλειψα αργότερα, και η αλήθεια είναι πως δεν ταίριαζε τόσο με τα χρώματα που συνηθίζονταν τότε – το γκρι, το μπλε και το πράσινο.

Όσο το σκέφτομαι, νομίζω πως η επανάστασή μου στα ρούχα ήταν το αντίβαρο στην απέχθειά μου για τις κοτσίδες, που όχι μόνο δε μου άρεσαν, αλλά είχα επίσης την αίσθηση ότι τραβηγμένες τόσο σφιχτά στους κροτάφους ανέβαζαν τα φρύδια μου με έναν τρόπο που έκαναν το βλέμμα μου κάπως αστείο.

Σε αυτές τις βραδιές ήθελα να έχω λόγο για τα πάντα. Κοίταξα πότε και πώς θα σερβιριζόταν το φαγητό, πότε άδειαζε το ρακαγιάλι κάποιου για να το ξαναγεμίσουν, πότε κάποιος είχε πιει τόσο που θα έπρεπε να κάνει κράτει.

Όταν έμπαινε ο Ιούλιος και το ποτάμι της Άρτας έφερνε στην πόλη αυτή την υγρασία που προκαλούσε δυσφορία, βγάζαμε τραπέζια στον κήπο, όπου τριανταφυλλίες και κισσοί δημιουργούσαν φυσική σκιά. Τότε επικρατούσε πυρετός. Ανοίγαμε το τελευταίο δωμάτιο του επάνω

ορόφου, το δωμάτιο των προικιών, όπως το ονόμαζε αστεεινόμενος ο πατέρας μου, όπου στις διάφορες κασέλες φυλάγαμε λινά και σκεύη, αποκτήματα του πατέρα μου από τις εμπορικές δοσοληψίες του.

Λινά με τα αρχικά της οικογένειας κεντημένα στο πλάι, λινά με χρωματιστά κεντίδια από το χέρι της μάνας μου σε συγκεκριμένο μοτίβο και άλλα με σχέδια ανατολίτικα που τα αγόραζε ο πατέρας μου πέρα από το ποτάμι από τους Τούρκους. Αφού οι υπηρέτριες τα αέριζαν και τα κολλάριζαν με νερό στο οποίο αραίωναν σκόνη ρυζιού, για να είναι ατσαλάκωτα, στρώνονταν στα διάσπαρτα τραπέζια. Ακολουθούσε η επιλογή των σερβίσιων. Ασήμια από όλη την Ελλάδα, την Ιταλία και διάφορα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, επάργυρες πιατέλες και πορσελάνες σε όλα τα χρώματα συνέθεταν κάθε φορά ένα διαφορετικό σκηνικό, που εμένα και την αδελφή μου πολύ μας εντυπωσίαζε.

Την εποχή που μεγάλωνα, αμέσως μετά την ισορροπία που επήλθε με την προσάρτηση της Άρτας στο ελληνικό κράτος, και μέχρι το 1920, τα τσιφλίκια εξακολουθούσαν να υπάρχουν στην Άρτα, και του πατέρα μου από ό,τι έλεγαν ήταν ένα από τα μεγαλύτερα. Παράλληλα το λαθρεμπόριο άκμαζε στις δύο όχθες του ποταμού, που ήταν το φυσικό σύνορο ανάμεσα σ' εμάς και στους Τούρκους. Αρκετοί κάτοικοι που έβγαιναν από τα σύνορα για να πάνε στις δουλειές τους, προσπαθώντας να κερδίσουν χρήματα ει-

σήγαν κρυφά θησαυρούς. Είτε με την ανοχή των Τούρκων και με δωροδοκία είτε με κίνδυνο της ζωής τους έπαιρναν από τους Τούρκους σκεύη και ακριβά υφάσματα για πέντε τσουβάλια αλεύρι ή βαρέλια ούζο. Ο πατέρας μου, γνωρίζοντας ότι η παρακμιακή αυτή κατάσταση δε θα κρατούσε πολύ, εκμεταλλεύτηκε εκείνο το διάστημα για να γεμίσει τις αποθήκες του με κάθε λογής ειδήσματα, πράγματα αξίας δηλαδή, μεγαλώνοντας έτσι την περιουσία του.

Εγώ και η αδελφή μου, που ήταν τρία χρόνια μεγαλύτερη, ήμαστε μπορώ να πω μεγαλωμένες με περισσότερη ελευθερία σε σχέση με τις συνομήλικές μας. Ίσως επειδή δεν υπήρχε γιος στην οικογένεια, πράγμα ανήκουστο για εκείνη την εποχή, ο πατέρας μου μας μεγάλωσε με όλα τα προνόμια που απολάμβαναν τα αγόρια. Έτσι, γνωρίζαμε από μικρές όλες τις δραστηριότητές του και μας ενθάρρυνε πάντα, ταυτόχρονα με τα μαθήματα του νοικοκυριού, να διαβάζουμε όλων των ειδών τα βιβλία.

Η αδελφή μου δεν είχε έφεση για τα γράμματα. Ήταν απόλυτα αφοσιωμένη στο νοικοκυριό, πράγμα που μου έκανε πάντα εντύπωση. Εγώ από την άλλη στην προσπάθειά μου να βρω τον εαυτό μου και να κάνω περήφανο τον πατέρα μου, διάβαζα μανιωδώς, πρώτα με τη βοήθειά του και κατόπιν με τη βοήθεια ενός μικρού λεξικού που κουβαλούσα μαζί μου.

Η διάλεκτος που χρησιμοποιούσαμε στα μέρη μας καθόλου δεν έμοιαζε με την ξύλινη καθαρεύουσα των βιβλίων και ομολογώ ότι δυσκολεύτηκα πολύ να εξοικειω-

θώ με τις έννοιες και το συναίσθημα που μου δημιουργούσαν τα βιβλία που έφερνε ο πατέρας μου από την Αθήνα και τα ταξίδια του.

Ήμουν δεν ήμουν δέκα όταν κυκλοφόρησε η πρώτη εφημερίδα στην Άρτα – Ο Άραχθος. Τη μέρα της κυκλοφορίας της χτύπησε η καμπάνα του Αγίου Δημητρίου. Το ρολόι του κάστρου, δώρο Γάλλων από το 1650, έδειχνε έντεκα το πρωί. Τόσο απλά άλλαξε η Ιστορία της πόλης μας και η επικοινωνία των ανθρώπων· μια Δευτέρα στις έντεκα το πρωί με το χτύπημα μιας καμπάνας. Αργότερα, κατάλαβα ότι στον τόπο μας, όπως και σε πολλούς άλλους, το χτύπημα μιας καμπάνας για τον απλό λαό σήμαινε κάποια αλλαγή ή σημαντικό γεγονός. Ανακοίνωνε κάτι καλό ή κακό, κίνδυνο, γιορτή ή ήταν μια προειδοποίηση. Πόσες φορές την άκουσα αυτή την καμπάνα. Θα μπορούσα να χωρίσω τη ζωή μου σε κεφάλαια ανάλογα με το πότε χτύπησε η καμπάνα· τη χρονιά που χτύπησε η καμπάνα για να αναγγείλει την απελευθέρωση· τη χρονιά που χτύπησε η καμπάνα για τον γάμο μου· τη χρονιά που χτύπησε η καμπάνα για τον πόλεμο με τους Ιταλούς· τη χρονιά που η καμπάνα χτύπησε για να αναγγείλει την πρώτη έκδοση του *Αράχθου*, το μικρό αυτό τετρασέλιδο που άλλαξε τη ζωή του τόπου μας, την ενημέρωση των ανθρώπων και τη δομή της μικρής κοινωνίας μας.

Με την κυκλοφορία του οι συντοπίτες μας χωρίστηκαν ξαφνικά σε αυτούς που ήξεραν να διαβάζουν και σε αυτούς που δεν ήξεραν. Σε αυτούς που διάβαζαν την εφημε-

ρίδα σε μια καρέκλα έξω από την πόρτα τους και σε αυτούς που την έπαιρναν παραμάσχαλα να τρέξουν σε κάποιον να τους τη διαβάσει. Πλέον τα σημαντικότερα νέα ανήκαν κάπου, φιλοξενούνταν κάπου, μαζί με τις σκέψεις των ανθρώπων. Το πρώτο τεύχος το κράτησα στο κουτί με τα ενθύμιά μου αφού το έφερε ο πατέρας μου στο σπίτι και αφού περίμενα υπομονετικά να το διαβάσουν και να το περιεργαστούν για μέρες. Για μένα ήταν ιστορία, όπως αυτή αποτυπώνεται και διατηρείται με τη φύλαξη πραγμάτων μηδαμινής αξίας. Πάντα είχα την εντύπωση ότι είχα το τεύχος αυτό στο κουτί μου στο σπίτι μου, όμως χρόνια αργότερα, όταν το έψαξα και δεν το βρήκα, κατάλαβα ότι είχε περάσει και αυτό στην ιστορία προσπαθώντας να αποτελέσει ιστορία για μένα.

Η εφημερίδα, λοιπόν, παρόλο που ποτέ δε μου έγινε συνήθεια, μου χάρισε πολλές συγκινήσεις. Ταυτόχρονα έγινε ένας αξιόλογος κριτής όσων διαδραματίζονταν στην πόλη μας και δείκτης εγκυρότητας, μια που όταν κάποιος ήθελε να υποστηρίξει την άποψή του ή μια είδηση έλεγε «ναι, σε λέω, έτσι είναι, το έγραψε και η εφημερίδα», χωρίς να λαμβάνει υπόψη ότι τα άρθρα από κάποιον συντοπίτη του γράφονταν.

Αυτό ήταν για εμάς *Ο Άραχθος*. Η εφημερίδα. Ήταν γένους θηλυκού, χωρίς ανθρώπους από πίσω της να γράφουν σε αυτή, λες και φύτρωνε μόνη της, είχε δική της υπόσταση, πολλούς φίλους, πολλούς υποστηρικτές και περισσότερους εχθρούς. Όταν βέβαια κυκλοφόρησαν και

άλλες εφημερίδες, έχασε τη μοναδικότητά της και περιορίστηκε σε κοινωνικά και πολιτιστικά άρθρα, αναγγελίες γάμων, κηδειών και σημαντικών τοπικών γεγονότων.

Έτσι μεγάλωνα, ανάμεσα σε βιβλία και εφημερίδες, σε καθαρά καλοστρωμένα σεντόνια και ένα σπίτι γεμάτο κόσμο, και θυμάμαι πάντα την παιδική μου ηλικία πλημμυρισμένη από γεύσεις, βαβούρα και πολλή πολλή στοργή. Όσο το σκέφτομαι διαπιστώνω ότι μεγάλωνα σχεδόν σε δύο ταχύτητες. Η πρώτη ήταν η ταχύτητα της γνώσης, έτσι όπως ορίζεται από τα βιβλία και τους πνευματικούς ορίζοντες που σου ανοίγουν, και η δεύτερη ταχύτητα ήταν εκείνη των στερεοτύπων της ελληνικής υπαίθρου, που σε βάζουν σε καλούπια, τόσο για να σε προστατέψουν όσο και για να διατηρηθεί η ταυτότητα του τόπου άθικτη.

Το πρόβλημα ήταν ότι αγαπούσα το ίδιο και τις δύο ταχύτητες. Όσο με μάγευε το να είμαι υποδειγματική νοικοκυρά και να απολαμβάνω τα κομπλιμέντα από τη μητέρα μου και τους συντοπίτες μας, άλλο τόσο με γοήτευε η ελευθερία του μυαλού και των συναισθημάτων που μου δημιουργούσαν τα βιβλία χάρη στα παράθυρα που άνοιγαν προς τον έξω κόσμο. Για πολλά χρόνια πάλευα να ισορροπήσω τα δύο αυτά κομμάτια της προσωπικότητάς μου και ορισμένες φορές είχα προβληματιστεί ως προς το πώς μπορούσα να το επιτύχω, μέχρι που οι δύο εαυτοί μου ζυμώθηκαν και απέκτησα μια υπόσταση πολύπλευρη με την οποία πορεύτηκα ειρηνικά.

«Είσαι η μετάβαση μιας γενιάς», μου είπε ο πατέρας μου

τη μέρα που ήρθε το ηλεκτρικό στην πόλη μας και που κατάλαβε τη δυσκολία μου να συμμορφωθώ με τον τρόπο που αντέδρασαν οι υπόλοιπες γυναίκες σε αυτή την καθοριστική αλλαγή στην καθημερινότητά μας.

«Μα, πατέρα, το πρώτο που σκέφτηκα είναι το πόσο εύκολα θα μπορώ πια να διαβάζω με τον ηλεκτρικό και όχι ότι θα μας διευκολύνει στο μαγείρεμα», αποκρίθηκα προβληματισμένη.

«Βασιλιά μου, όπως σου είπα πριν, ανήκεις σε μια γενιά καθοριστική για τον τόπο μας. Και, επίσης, είναι το ηλεκτρικό όχι ο ηλεκτρικός. Μην ανησυχείς, παιδί μου, και μη νιώθεις περίεργα, κάθε άνθρωπος μεγαλώνει με διαφορετική ταχύτητα από τον άλλο, ανάλογα με τις συνθήκες στις οποίες έχει την τύχη ή την ατυχία να ζει».

Η ωραία Ελένη

Την άνοιξη του 1918, δύο χρόνια πριν ενηλικιωθώ, σε μια από τις βόλτες μου στις όχθες του ποταμού κοντά στο γεφύρι, συνοδευόμενη από την Τασία, μου ήρθε μια ιδέα, που την υιοθέτησε η μαμά μου το καλοκαίρι εκείνο. Μάζευα λογιών λογιών πέτρες από την όχθη του Άραχθου κοντά στις καλαμιές, τις στέγνωνα στον ήλιο της κρεβάτας και, αφού τις περνούσα δύο φορές με βερνίκι, ζωγράφιζα πάνω τους αρχικά και ονόματα. Κατόπιν, τη μέρα της βεγγέρας, αφού τις έτριβα με πέταλα τριαντάφυλλων και δημιουργούσα ροζ νερά στο φυσικό τους χρώμα, τις τοποθετούσα πάνω στην πετσέτα κάθε καλεσμένου, έτσι ώστε να βρίσκει τη θέση του και να διασκεδάξει με την ευχάριστη έκπληξη. Έκτοτε πολλά προξενιά διευκολύνθηκαν με την απλή αυτή ιδέα, που την ακολούθησαν κι άλλοι· μελλοντικά ζευγάρια κάθισαν σε διπλανές θέσεις, σόγια βρέθηκαν στο ίδιο τραπέζι με την

προξενήτρα, και μέχρι το τέλος Σεπτεμβρίου είχαν γίνει τρεις γάμοι.

Το απόγευμα της 29ης Ιουλίου, η μητέρα μου τοποθέτησε στο τραπέζι δίπλα στη θέση με το όνομα της δευτεροξάδελφης μου της Ελένης μια πέτρα με το όνομα Χαρίλαος. *Κι άλλο προξενιό*, σκέφτηκα. Στην ηλικία των δεκαέξι ονειρευόμουν έρωτα και όχι δύο πέτρες να ενώσουν τις τύχες δύο ανθρώπων. Και θλιβόμουν στη σκέψη ότι στις οχτώ το βράδυ θα καθόμουν με την αδελφή μου και θα χαζεύαμε την ντροπαλή Ελένη να παρατηρεί τον άντρα της πέτρας δίπλα της και τους γονείς της να αγωνιούν προσπαθώντας να εκθειάσουν την κόρη τους και να αριθμήσουν την προίκα της. Για μια στιγμή σκέφτηκα να αλλάξω τις πέτρες, ίσα ίσα για να ιδώ το ύψος της θείας μου και της μητέρας μου, που από μέρες κανόνιζαν το προξενιό με τον άγνωστο σ' εμάς Αρτινό και όλο γι' αυτό μιλούσαν. Πού να 'ξερα ότι δύο ώρες αργότερα θα ευχόμουν με όλη μου την ψυχή να το είχα κάνει...

Εκείνο το απόγευμα άλλαξα χρώμα στο φόρεμά μου. Κίτρινη δαντέλα πάνω στο σκούρο δέρμα μου από τον αρτινό ήλιο του γεφυριού με ένα κεντίδι κόκκινο στο ύψος της καρδιάς, που αναπαριστούσε δύο κεράσια πλεγμένα. Ένα παιδικό σχέδιο που έμοιαζε σαν τρύπα στο μέρος της καρδιάς, όπως σχολίασε χωρατεύοντας ο πατέρας μου όταν τον ρώτησα, αλλά δεν τον κάκισα, γιατί ήξερα ότι

πάντα με πείραζε για τα κεντήματά μου. Ο αέρας ήταν πνιγερός από τη φοβερή ζέστη της ημέρας, οι τριανταφυλλιές ακίνητες –ούτε φύλλο δε θρόιζε– και οι κινήσεις των ανθρώπων στο σπίτι ήταν αργές, νωχελικές κάτω από έναν ήλιο που δεν έλεγε να δύσει και τρυπούσε με τις αχτίδες του κάθε γωνιά του σπιτιού μας.

Η Ελένη, δεύτερη κόρη, στην ηλικία των είκοσι πέντε ήταν μια κοπέλα ντροπαλή μεγαλωμένη σε ένα σπίτι πατριαρχικό, από τα πλουσιότερα της Άρτας. Το χρώμα των μαλλιών της ήταν αυτό το σταχτί ξανθό της Ηπείρου, που έκανε αντίθεση με τα μαύρα μάτια της, στα οποία δε διέκρινε κάποιος πού άρχιζε και πού τελείωνε η κόρη, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να διαβάσει την έκφρασή της. Ήταν μια κοπέλα γοητευτική κυρίως χάρη στους ντελικάτους τρόπους της, την ηρεμία στη φωνή της και το αινιγματικό βλέμμα της.

Πριν φτάσει στο σπίτι μας, ήξερε από τους γονείς της ότι θα παντρευόταν τον Χαρίλαο. Δεν αρνήθηκε, αν και δεν τον είχε δει ποτέ. Είχε μεγαλώσει με την πεποίθηση ότι, όταν θα έφτανε η ώρα, θα έπαιρνε τους τίτλους από τα κτήματά της, τα λούσα της και το βιβλίο μαγειρικής της και θα γινόταν η υποδειγματική σύζυγος σε ένα σπίτι κοντά στο δικό της. Εκεί, έχοντας φτιάξει το νοικοκυριό σύμφωνα με τον τρόπο που είχε γαλουχηθεί, θα υποδεχόταν κάθε Τρίτη τους γονείς και την αδελφή της για φαγητό.

Από κάποιες σκόρπιες κουβέντες της μητέρας μου και της θείας μου, που είχα ακούσει χωρίς να το ξέρουν, η Ελένη είχε μείνει ανύπαντρη μέχρι εκείνη τη στιγμή καθώς ήταν ερωτευμένη με έναν παντρεμένο, μεγάλο σε ηλικία, χωρίς ποτέ να το ομολογήσει σε κανέναν πέρα από τη μάνα της, που περίμενε υπομονετικά να γιάνει η καρδιά της κόρης της για να την παντρολογήσει. Τη συμπαθούσα την Ελένη κι ας μην την ήξερα τόσο καλά. Εγώ ήμουν πιο δεμένη με την αδελφή της την Αρτεμισία, η οποία ήταν συνομήλική μου και πιο ζωηρή, και με συντρόφευε στις κρυφές βόλτες μου στα περίχωρα της Άρτας. Πηγαίναμε μαζί στις βεγγέρες και, όταν βαριόμασταν, την ξεσήκωνα μαζί με την αδελφή μου και ψαχουλεύαμε τις γωνιές κάθε σπιτιού με άφατη περιέργεια.

Ο Χαρίλαος έφτασε στο σπίτι μας στις οχτώ ακριβώς, κρυμμένος πίσω από ένα μπουκέτο πολύχρωμα γαρίφαλα. Τη στιγμή που τον αντίκρισα ένιωσα ξαφνικά τα δύο κεράσια του κεντήματός μου να ξεκολλάνε από το μέρος της καρδιάς και να κάθεται ένα σε κάθε μου μάγουλο, όπου έλιωσαν και απλώθηκαν και άρχισαν να με καίνε. Το άρωμα από τις φλούδες πορτοκαλιού που μου έτριβε η μητέρα μου στο μπούστο και στα μπράτσα μου ξεχύθηκε από τους πόρους του κορμιού μου όπου φώλιαζε και έφτασε οξύ στη μύτη μου ζαλίζοντάς με. Τα φρύδια μου σηκώθηκαν αρκετά πριν προλάβω να αντιδράσω και ο

έρωτας φτερούγισε, ανέβηκε ψηλά, έκανε μια χημική αντίδραση με τον στάσιμο αέρα του κήπου και προσγειώθηκε, σταγόνα αλμυρή σαν δάκρυ, στην πέτρα με το όνομα Χαρίλαος.

Ο Χαρίλαος με κοίταξε με έκπληξη σαν να έβλεπε ένα περίεργο πλάσμα με αυτά τα τοξωτά φρύδια ψηλά στο μέτωπο, τις αφύσικα τραβηγμένες κοτσίδες και τα δύο κεράσια για μάγουλα. Το τσιγκελωτό μουστάκι του κουνήθηκε ανεπαίσθητα πάνω από ένα αμυδρό χαμόγελο, που του προκάλεσε μάλλον η όψη μου, και έμεινε ίσα για μια στιγμή να με κοιτάζει με έναν τρόπο που με ώθησε να κάνω ασυναίσθητα δυο βήματα πίσω.

Άφησε το μπουκέτο με τα γαρίφαλα στα χέρια της μητέρας μου, που με τηρούσε απορημένη, και προχώρησε στον δροσερό διάδρομο προς τον κήπο όπου είχε ήδη μαζευτεί κόσμος πολύς. Κατευθύνθηκε με σταθερό βήμα και με αυτό το ανεξιχνίαστο μισόγελο στο τραπέζι όπου, από τη στιγμή που θα καθόταν, η μοίρα θα του χάριζε όλες τις πτυχές της: πόνο, αγάπη, θλίψη, θάνατο, έρωτα, συγκίνηση, ζωή.

Η Ελένη κοίταξε από μακριά τον ψηλό άντρα και το στήθος της ανεβοκατέβηκε με ανακούφιση· της άρεσε. Κοίταξε τους γονείς της και χαμογέλασε με συστολή. Και του Χαρίλαου φάνηκε να του αρέσει. Όριμος άντρας πια, με την αυθεντική ομορφιά του τόπου, καρδιά γεμάτη καλο-

σύνη, αναγνώρισε στην ντροπαλή κοπέλα που περίμενε στο τραπέζι όλες αυτές τις αρετές που θα του εξασφάλιζαν ένα ευτυχισμένο σπιτικό.

Ο Χαρίλαος...

Το σπίτι γέμισε εκείνο το βράδυ μουσική, γέλια και ευωδιές, η νύχτα έπεσε και οι καλεσμένοι μας δε λέγανε να φύγουν. Οι δάδες στον κήπο άναψαν, μια σειρά από νταμιτζάνες κρασί βγήκαν από το κελάρι, και το ξημέρωμα τους βρήκε όλους ακόμη εκεί, μεθυσμένους, να παίζουν τις κιθάρες τους και να διασκεδάζουν.

Ο Χαρίλαος τραγουδούσε γνωστά τραγούδια της Ηπείρου.

*Ο Μενούσης, ο Μπερμπίλης και ο Ρεσούλ αγάς
σε κρασοπουλειό πηγαίνουν για να φαν, να πιουν.
Κει που τρώγαν, κει που πίναν και που γλένταγαν
κάπου πιάσαν την κουβέντα για τις όμορφες.
«Όμορφη γυναίκα που 'χεις, βρε Μενούς αγά».
«Πού την είδες, πού την ξέρεις και τη μολογάς;»
«Χθες την είδα στο πηγάδι που 'παιρνε νερό
και της δώσα το μαντίλι και μου το πλύνε».
«Αν την ξέρεις και την είδες πες μου τι φορεί».
«Ασημένιο μεσοφόρι με χρυσό φλουρί».
Και ο Μενούσης μεθυσμένος πάει την έσφαξε.
Το πρωί ξεμεθυσμένος πάει την έκλαψε.
«Σήκω, πάπια μ', σήκω, χήνα μ', σήκω, πέρδικά μ'.
Σήκω λούσου και χτενίσου και έμπα στον χορό.*

*Να σε δουν τα παλικάρια να μαραίνονται.
Να σε δω και εγώ ο καημένος και να χαίρομαι».*

Ήταν μια βραδιά που τη μνημονεύαμε για καιρό και μας έμεινε αξέχαστη. Μια βραδιά σημαδιακή και για μένα. Ήταν η τελευταία φορά που χρησιμοποιήσαμε στο σπίτι της Άρτας τις πέτρες με τα αρχικά. Το άλλο πρωί τις πήρα και τις πέταξα μια μια στη δεξιά όχθη του ποταμού εκεί όπου άλλοτε τις μάζευα. Ύστερα πήγα και έγειρα στη σκιά του φημισμένου πλάτανου στο γεφύρι και κάθισα για ώρα.

Ήμουν εντυπωσιασμένη από τον άντρα που είχαν διαλέξει για την ξαδέλφη μου και ψήγματα ζήλιας άρχισαν να φωλιάζουν στην καρδιά μου. Με κάποιον μαγικό τρόπο ευχόμουν να μπορούσα να ήμουν εγώ εκείνη της οποίας το ριζικό είχε οριστεί από την προηγούμενη μέρα και να ήταν δική μου η θέση της ξαδέλφης μου στο τραπέζι. Ένωθα ότι με την ιδέα μου είχα υφάνει τη μοίρα κάποιων ανθρώπων και ταυτόχρονα είχα μείνει έξω από τα παιχνίδια της. Ένωθα ότι είχα τη δύναμη να στρέψω λίγο τα γρανάζια της τύχης ανάλογα με τις βουλές μου. Κι αυτό δεν μπορεί εύκολα να το δεχτεί ένας άνθρωπος. Όσο και αν θέλει να είναι αυτός που ορίζει το πεπρωμένο, ακόμη και με τερτίπια όπως οι μικρές αυτές πέτρες, όταν το πετυχαίνει τον φοβίζει. Ένωθα ότι έχανα την επαφή με τα νήματα που μας κινούν από πάνω, ότι δεν υπήρχε κάποιος που

αποφάσιζε για μένα, ένιωθα ξεκρέμαστη. Έτσι σκεφτόμουν τότε, λανθασμένα βέβαια, γιατί δεν ήμουν αρκετά ώριμη για να καταλάβω ότι τις στιγμές που ένας άνθρωπος νιώθει δυνατός να ορίζει τη μοίρα και ταυτόχρονα αυτό του προκαλεί ανασφάλεια και μοναξιά, τότε είναι που η μοίρα τον έχει μπλέξει για τα καλά στα γρανάζια της.

Κάθε φορά που σκεφτόμουν τον επικείμενο γάμο οι ώμοι μου κύρτωναν λίγο, το βλέμμα μου θόλωνε και κούρνιαζα στις σκιές του κήπου κλείνοντας τα μάτια και παρακαλώντας να γυρίσει ο χρόνος πίσω σε εκείνο το απόγευμα, πριν το γλέντι, που οι πέτρες του Χαρίλαου και της Ελένης τοποθετήθηκαν δίπλα δίπλα.

Οι μνήμες

Τον θυμάμαι τον γάμο. Δε θυμάμαι να είχα νιώσει χαρά ή λύπη, δε θυμάμαι τι καιρό έκανε, αλλά τον γάμο τον θυμάμαι. Θυμάμαι να στέκομαι στο πλευρό του πατέρα μου, ο οποίος κρατούσε σφιχτά τη μητέρα μου από την άλλη πλευρά, θυμάμαι το χαμόγελο της ξαδέλφης μου καθώς περνούσε νύφη κάτω από το πατρικό μας, τον Χαρίλαο να αστειεύεται μπροστά στην εκκλησία με τον χαρακτηριστικό του τρόπο, το γλέντι μέχρι το πρωί και μια μελαγχολία την άλλη μέρα που ήταν Κυριακή. Νομίζω ότι από τότε έπαψαν να μου αρέσουν οι Κυριακές. Σιγά σιγά από εκείνη τη μέρα, ανέπτυξα μια απέχθεια για τις Κυριακές που δε με εγκατέλειπε ούτε στις πιο ηλιόλουστες Κυριακές του κόσμου.

«Βασιλικήηηηηηηηη», άκουσα τη φωνή της μάνας μου μες

στη νύχτα. «Ντύσου και έλα κάτω γρήγορα». Σηκώθηκα αλαφιασμένη. Δεν ήταν συνήθειο της μάνας μου να φωνάζει από τα κάτω πατώματα ούτε να μας ξυπνάει απότομα. Η μητέρα μου πίστευε ότι ο τρόπος που ξυπνάει ο άνθρωπος είναι και ο τρόπος που θα περάσει την υπόλοιπη μέρα του. Και κατά τη γνώμη της έπρεπε να ξυπνάει γλυκά και ήρεμα. Γι' αυτό κάθε πρωί περνούσε, με σειρά που δεν άλλαζε ποτέ, από τα κρεβάτια μας, πρώτα απ' του πατέρα μου, έπειτα απ' της αδελφής μου και τέλος από το δικό μου, και μας ξυπνούσε αγγίζοντας απαλά τον ώμο μας.

Με την ίδια αγωνία που ξύπνησα από τη φωνή της μητέρας μου, με την ίδια αγωνία περάσαμε και την υπόλοιπη μέρα ως αργά το βράδυ. Η Ελένη, εννιά μηνών έγκυος από τον Χαρίλαο, εννιά μήνες μετά τον γάμο τους, ώρες προσπαθούσε να γεννήσει και δεν τα κατάφερνε. Η μητέρα μου έμεινε όλη τη μέρα στο σπίτι της ξαδέλφης μου – βοηθώντας, συμπαραστεκόμενη, προσευχόμενη. Εγώ πέρασα όλη τη μέρα στην κουζίνα κοιτάζοντας τη μαγεύρισα χωρίς πραγματικά να τη βλέπω. Ήμουν αναστατωμένη, ένιωθα τύψεις στη σκέψη ότι είχα επιθυμήσει τον Χαρίλαο, έστω και μία φορά κατά τη διάρκεια του προξενιού με την Ελένη.

Οι χαρούμενες φωνές της μαμάς μου έδωσαν τέλος στην αγωνία μου αργά το βράδυ. Ο πρώτος γιος του Χαρίλαου και της Ελένης γεννήθηκε υγιέστατος, ταλαιπωρημένος και φωνακλάς. Και εγώ έπεσα για ύπνο ανακου-

φισμένη που κανένα από τα φανταστικά μου δυσοίωνα σενάρια δεν είχε πραγματοποιηθεί.

Έναν μήνα αργότερα η δεύτερη ξαδέλφη μου, μαζί με τον Χαρίλαο, μας επισκέφθηκε με το μωρό της. Τον γιο της, τον Κωνσταντίνο του Χαρίλαου. Έπιασα το μωρό απαλά στην αγκαλιά μου και αυτό σαν να νανουρίστηκε πάνω μου, σαν να ηρέμησε και κοιμήθηκε. «Είδες, Βασιλιώ μου;» σχολίασε ο Χαρίλαος, «τα παιδιά ηρεμούν κοντά στα παιδιά». Με έβλεπε σαν παιδί τελικά ο Χαρίλαος... σαν να συννέφιασε λίγο για μένα εκείνη τη στιγμή.

Ένα ριζικό κακό

Και παρόλο που, μέρα με τη μέρα, ένιωθα ότι μεγάλωνα, παρόλο που η μαμά μου με έπαιρνε στις βεγγέρες μαζί της και μου έφτιαχνε φορέματα και καπέλα τόσο συχνά όσο έφτιαχνε και για την ίδια, παρόλο που με την αδελφή μου μιλούσαμε κρυφά το βράδυ για τις εξόδους μας και τους έρωτές της, ίσως τελικά να είχε δικιο ο Χαρίλαος· ίσως ήμουν ακόμη ένα μικρό παιδί. Γιατί τη μέρα που πέθανε ο πατέρας μου, έτρεξα σαν παιδί στην αγκαλιά της μαμάς μου και έμεινα εκεί για ώρες, σαν παιδί έκλαιγα μέρες ολόκληρες πάνω από τα ρούχα του, σαν παιδί πεισματάρικο σταμάτησα να τρώω και σαν παιδί παρακαλούσα τη μητέρα μου, που έλιωνε από τη θλίψη της, να μου τον ξαναφέρει πίσω. Ήμουν ανίσχυρη μπροστά στον θάνατο, ήμουν ανίσχυρη μπροστά στην απώλεια, τη μοναξιά.

«Οι άνθρωποι φεύγουν από κοντά μας, Βασιλική, και

εμείς πρέπει να το δεχόμαστε και να προχωράμε κάποια στιγμή», μου έλεγε σοφά η μαγείρισσά μας και με προσκαλούσε να φάω μια μπουκιά απιθώνοντας μπροστά μου ένα πιάτο, που δεν το έβλεπα από τα δάκρυα και που δεν είχε γεύση, ούτε οσμή, ούτε χρώμα. «Αχ, πουλάκι μου», συνέχιζε, «οι ζωντανοί με τους ζωντανούς και οι πεθαμένοι με τους πεθαμένους. Ρώτα κι εμένα, που έχασα μάνα και πατέρα από βυζανιάρικο ακόμη και δεν τους γνώρισα καν».

«Ναι, Τασία μου, αλλά εσύ δεν τους θυμάσαι για να πονάς τόσο. Οι θύμησες είναι αυτές που πονάνε, αυτό που γνώρισες και δεν έχεις πια», αποκρινόμουν θυμωμένη, γιατί εκείνη τη στιγμή ένιωθα πως υποτιμούσε την απουσία του πατέρα μου, που μου ήταν δυσβάστακτη.

Κι όπως ούτε μία στιγμή δεν ξέχασα τον πατέρα μου και τον πόνο της πρώτης σημαντικής απώλειας της ζωής μου, έτσι δεν ξέχασα και το συναίσθημα που είχα τη μέρα πριν πεθάνει, το προαίσθημα που λένε μερικοί, που έρχεται απρόσκλητο για να σου μηνύσει το επικείμενο κακό.

Ο καιρός πέρασε. Τα προξενιά είχαν αρχίσει να έρχονται τον τελευταίο χρόνο στο σπίτι μας, μόλις έληξε το βαρύ πένθος μας και τραβήξαμε τις κουρτίνες να μπει φως και ανοίξαμε την κουζίνα μας για τους φίλους, που μας είχαν λείψει. Προσπαθώ να φέρω στη μνήμη μου αν ήμουν όμορφη τότε. Στ' αλήθεια δεν ξέρω. Η μαμά μου μου έλεγε ότι ήμουν όμορφη ακόμη και όταν έκλαιγα και η Τασία, που

τη ρωτούσα καμιά φορά, μου απαντούσε «Τι τα θες, Βασιλιώ μου, εσύ είσαι όμορφη στην ψυχή» και με μπέρδευε. Και κοιταζόμουν στον καθρέφτη προσπαθώντας να γνωρίσω τη γυναίκα που γεννιόταν, μα το μόνο που κατάφερνα να δω ήταν οι κοτσίδες μου σφιχτά πλεγμένες τόσα χρόνια ψηλά πάνω από το μέτωπο.

Στα μέρη μας το πρότυπο της ομορφιάς ήταν πολύ διαφορετικό από αυτό που βλέπαμε μετά στα περιοδικά μόδας και στις πρωτεύουσες. Οι κοπέλες του τόπου μας και κυρίως των καλών οικογενειών είχαν λευκό δέρμα, ολόλευκο σχεδόν, και ως επί το πλείστον ήταν τροφαντές, σιμάδι καλοζωίας. Εγώ είχα μόνο το ένα από αυτά· το τροφαντό σώμα. Όσον αφορά το χρώμα του δέρματός μου, είχε μια ελαφρά σκούρα απόχρωση, «που δε χρειάζεται να την τονίζεις πολύ», επαναλάμβανε η μάνα μου και με πίεζε να εγκαταλείψω τα λευκά ρούχα, που τόσο αγαπούσα.

«Οχ, μωρέ μάνα», της απαντούσα με το μπαρούτι της εφηβείας στη φωνή μου. «Και τι έγινε που το λευκό τονίζει το σταρένιο δέρμα μου; Αυτό μου έδωσε ο Θεός, τι να κάνουμε;»

Τα προξενιά, παρόλο που το δέρμα μου σκούραινε όσο περνούσε ο καιρός και απομακρυνόμουν από το ηπειρώτικο μοντέλο νύφης, ξεκίνησαν, μετά το πένθος για τον πατέρα μου, να έρχονται για εμένα, αλλά η καρδιά μου δε σκίρτησε ούτε μία φορά. Η μαμά μού έλεγε τρυφερά ότι η πατρική απώλεια βάραινε ακόμη την ψυχή μου, ότι δεν μπορούσα να νιώσω τίποτα και ότι η καρδιά μου ήταν

κρύα. «Μα τι λες, μαμά, ζεστή είναι η καρδιά μου και τη νιώθω να χτυπάει τόσο δυνατά κάποιες φορές». Μα δε μου άρεσε κανένας. Κι όσο πιο πολλοί με ζητούσαν, όσο πλησίαζε ο καιρός που θα παντρευόταν η αδελφή μου –γιατί σε αυτή το προξενιό από την Πάτρα είχε πετύχει– τόσο πιο μόνη ένιωθα και ήθελα κάποιον να φροντίζω.

Το προαίσθημα με βρήκε ένα βράδυ χειμωνιάτικο ενώ καθόμουν στην κρεβάτα και χάζευα την ανάσα μου που άχνιζε στο κρύο. Στην αρχή ήταν μια απλή ανησυχία που μου έπαιρνε τον ύπνο μακριά, μετά έγινε ένταση. Το πρωί ξύπνησα δύσθυμη και πράγματι είχε συμβεί κάτι. Ένα γεγονός που μου άλλαξε τη ζωή. Η Ελένη, η δευτεροξαδέλφη μου, η Ελένη του Χαρίλαου, η Ελένη της πέτρας με το όνομα στον κήπο μας είχε πεθάνει αργά το βράδυ έπειτα από τρεις μέρες με υψηλό πυρετό. «Φυματίωση», είπε ο γιατρός και βγήκε από το δωμάτιο.

«Φόνος», άρχισαν να κυκλοφορούν τα κουτσομπολιά στην Άρτα. Γιατί ήταν γνωστό σε όλους ότι οι δύο γεροντοκόρες αδελφές του Χαρίλαου, που έμεναν μαζί τους και χαρά δεν είχε δει το χέιλι τους, την αντιπαθούσαν την Ελένη.

«Φτύσαν στο φαί της και την κόλλησαν», έλεγαν οι κακές οι γλώσσες γνωρίζοντας ότι οι δυο αδελφές ήταν άρρωστες. Αλήθεια ψέματα κανείς δεν έμαθε. Ίσως να ήταν απλώς μύθοι που πλάθονται στην επαρχία και γιγαντώνονται από στόμα σε στόμα.

Μία εβδομάδα αργότερα πέθανε και ο Κωστής του Χαρίλαου. Ο γιος του. Το καμάρι του. Που έκανε μία μέρα ολόκληρη να γεννηθεί· ήταν δεν ήταν τριών χρόνων.

«Φυματίωση», είπε ο γιατρός και λύγισε με το βλέμμα του Χαρίλαου.

«Φόνος», ψιθύρισαν πάλι κάποιοι.

Τραγωδία, θα το χαρακτήριζα εγώ, για τη σκληρότητα που έδειξε η ζωή στην Ελένη και στο παιδί της, για τον τρόπο που είχε λήξει μια τρυφερή ιστορία που είχε αρχίσει μπροστά στα μάτια μου· οδύνη, για τη στιγμή που ζήλεψα την τύχη της ξαδέλφης μου όταν πρωτοείδα τον Χαρίλαο· οδύνη, γιατί τον βλέπαμε να τριγυρνάει στους δρόμους με το κεφάλι σκυφτό και την καρδιά στο χώμα για μέρες, για μήνες.

Είχε γίνει της οικογένειας πια ο Χαρίλαος. Η μάνα μου και η θεία μου ήταν μια ανοιχτή αγκαλιά, τεράστια για να τους χωράει όλους – ακόμη και αυτό τον άντρα, που ήταν θεριό τους μήνες που ακολούθησαν τον χαμό του παιδιού του και της γυναίκας του. Στις αδελφές του δεν ξαναμίλησε. Τις έστειλε στην Αθήνα να βρουν την τύχη τους. Να αναρρώσουν ή να πεθάνουν μακριά από αυτόν; Ποιος ξέρει. Είχε πιστέψει τα κουτσομπολιά; Ποτέ δε μάθαμε. Αλλά η ιστορία της όμορφης Ελένης, που τη ζήλεψαν οι αδελφές του άντρα της, ακόμη λέγεται στα μέρη μας. Και η προτομή με τη μορφή της που της έφτιαξε στον

τάφο της είναι σαν να σου μιλάει κατευθείαν στην καρδιά.

Και εγώ αυτή την Ελένη τη γνώρισα. Έστω και λίγο. Και έκλαψα γι' αυτήν και τη θυμήθηκα πολλές φορές στη διάρκεια της ζωής μου, ακόμη και στις ευτυχισμένες στιγμές μου. Γιατί η ζωή της και το τέλος της συνδέθηκαν άρρηκτα με τη δική μου ζωή και πορεία με έναν τρόπο που ποτέ δε θα μπορούσα να φανταστώ.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, εγώ και ο Χαρίλαος γίναμε φίλοι. Στην αρχή διστακτικά, πάνω από τον φρεσκοψημένο καφέ που του έφτιαχνε η μάνα μου όταν τον έβλεπε να περνάει έξω από το σπίτι και με το ζόρι τον τραβούσε μέσα να ξαποστάσει και να τον γλυκάνει λίγο.

«Έλα, μωρέ Χαρίλαε, μαύρα μάτια κάναμε να σε δούμε, όλο στα κυνήγια είσαι, έλα να σε χαρώ να σε φιλέψω έναν καφέ», του φώναζε από το παράθυρο του δωματίου της.

Κάποιες φορές ο Χαρίλαος έμπαινε και απίθωνε τα εκατό κιλά της καρδιάς του δίπλα μας και έπινε τον καφέ πάντα στην καρεκλίτσα του κήπου που κοίταζε στην εκκλησία απέναντι. Άλλες πάλι απέφευγε την πρόσκληση της μάνας μου με ένα αμυδρό χαμόγελο και ένα απροσδιόριστο νεύμα του χεριού του πάνω και πίσω από τον ώμο του, σαν να 'λεγε «τι τα θες», και τότε ξέραμε ότι δεν ήταν καλή μέρα και τον συγχωρούσαμε.

Έτσι ήταν η μάνα μου. Μάνα για όλους. «Έτσι να γίνεις και εσύ, παιδί μου», μου έλεγε η θεία μου, «σαν τη μάνα

σου, μάνα για όλους». Έτσι ήταν τότε οι Αρτινοί· όλα τα σπίτια ανοιχτά, όλες οι οικογένειες σαν φυτεμένες από τον ίδιο σπόρο, ενωμένες με δεσμούς αίματος και δεσμούς καρδιάς. Δεν ξεχώριζες ποιος ήταν θείος ποιου και ήταν τόσο πολλές οι κουμπαριές, που στο τέλος έχανε τον λογαριασμό και έφτανε να φωνάξεις κάποιον «κουμπάρο» για να γυρίσει το κεφάλι και να σε χαιρετήσει.

Υπήρχαν βέβαια οι τάξεις, τα μεγάλα σπίτια συνήθως στο κέντρο της πόλης που φιλοξενούσαν την κοσμική και κοινωνική ζωή της Άρτας, άνοιγαν τις πόρτες τους σε όλο τον κόσμο και δρομολογούσαν τις εξελίξεις.

Ένα τέτοιο σπίτι είχα την τύχη να είναι το δικό μας. Μετά τον θάνατο του πατέρα μου, που τόσο μας στοίχισε, η μητέρα μου βγήκε αποφασιστικά, μέσα σε μία μέρα, από το βαρύ πένθος, άνοιξε τις πόρτες του διάπλατα και κάλεσε τους παλιούς μας φίλους, κουμπάρους και γνωστούς να ζωντανέψουν την εποχή του πατέρα μου ωσάν τίποτα να μην είχε αλλάξει. Τη δυναμικότητα, τη δημιουργικότητα και το εμπορικό πνεύμα του πατέρα μου, που ήταν πόλος έλξης για το σπίτι μας, η μάνα μου τα αντικατέστησε με τη στοργή, τη φιλοξενία και την τρυφερότητα προς όλους αυτούς που διάλεγαν να περάσουν το κατώφλι μας. Έτσι, το διώροφό μας στο κέντρο της πλατείας έγινε και πάλι απαραίτητο στέκι των Αρτινών και ένας φιλόξενος χώρος για όποιον ήθελε να μοιραστεί μαζί μας τις σκέψεις του, τις στενοχώριες του, τις πεποιθήσεις του, τις χαρές του, ακόμη και την απομόνωσή του.

Δεν έλειπαν βέβαια και τα βράδια που οι πολιτικές συζητήσεις φούντωναν και δημιουργούσαν αντιπαραθέσεις, διαφωνίες και έχθρες. Η δεκαετία του '20 ήταν η δεκαετία της δημιουργίας της νέας Ελλάδας και όλοι ήθελαν να μετέχουν σε αυτή, ακόμη και αν βρισκόμασταν αρκετά μακριά από το κέντρο των εξελίξεων. Η μάνα μου, αυτή η σοφή αν και ασπούδαστη γυναίκα, είχε ασπαστεί από νωρίς, χωρίς να το συνειδητοποιεί, τον θεσμό της τοπικής αυτοδιοίκησης και μπλεκόταν στις συζητήσεις σπρώχνοντας το ενδιαφέρον όλων προς τα μικρά κοινά, τα δικά μας, ώστε να μη διχάζονται για τα άλλα, τα μεγάλα.

Ήταν σχολείο για όλους η μάνα μου. Είχε δίκιο αυτό που είχε πει κάποιος ότι «οι ψήφοι πρέπει να ζυγίζονται και όχι να μετριοούνται». Τι κρίμα που τότε δεν είχαν δικαίωμα ψήφου οι γυναίκες. Της μάνας μου η ψήφος θα ζύγιζε πολλά κιλά.

Τη θαύμαζα για πολλά πράγματα. Ξεκινώντας από τα απλά, για το κουμάντο της στην κουζίνα, για την επιτυχία της στα τραπεζώματα, για την τρυφερότητά της προς εμάς, μα πιο πολύ από όλα, όσο μεγάλωνα και γινόμουν γυναίκα, τη θαύμαζα για το ότι κατάφερε να γεννηθεί από τις στάχτες της, να σταθεί αντάξια του άντρα της, που είχε πια χαθεί, κερδίζοντας τον σεβασμό όλων, και για το ότι διατήρησε ζωντανή την παρουσία του πατέρα μας, μέσα από μικρά και ασήμαντα πράγματα, όπως την πρόσκληση για φαγητό την καθιερωμένη μέρα του κυνηγιού του πατέρα μου. Όταν αργότερα χρειάστηκα λίγη από την ικα-

νότητα αυτή, ανέτρεξα σε στιγμές του παρελθόντος για να βρω με ποιους τρόπους το πετύχαινε, αλλά δεν τα κατάφερα. Ίσως η μάνα μου να είχε το ταλέντο να μην πεθαίνει μέσα της τους νεκρούς, ενώ εγώ δεν το ανέπτυξα ποτέ.

Έτσι, με τον πατέρα μας απόντα-παρόντα μέσα από τις πράξεις της μάνας μου και πάμπολλους μουσαφिरαίους κάθε μέρα στα σαλόνια μας, έτσι τους λέμε στην Άρτα τους καλεσμένους ακόμη και σήμερα, τα δύο εκείνα χρόνια που πέρασα από τη εφηβεία στην ενηλικίωση ήταν πλούσια σε μαθήματα νοικοκυροσύνης, συναισθηματισμού και επιβίωσης. Και αν αυτό ακουγόταν στ' αυτιά κάποιου σαν ένας διαρκής αγώνας που μας εξουθένωνε, στην πραγματικότητα δεν το νιώθαμε έτσι.

Δε σταματήσαμε να έχουμε τα γλέντια μας, τα «γυναικεία» μας, όπως έλεγε η θεία μου τις κουβέντες της κουζίνας, και τον καλλωπισμό μας μία φορά την εβδομάδα. Δε μας έλειψαν τα κουτσομπολιά και τα γέλια, τα παιχνίδια με την αδελφή μου, τα χουχουλιάσματα στην κουζίνα και την κοπάνα από τις δουλειές.

Ακόμη και τα μαθήματα μαγειρικής για μένα ήταν διασκέδαση. Παίρναμε την πρωτοβουλία και χρησιμοποιούσαμε, και εγώ και η αδελφή μου, κάθε λογής συστατικό στα φαγητά με πολλή φαντασία. Μπορεί μια κατσαρόλα φαΐ να πήγαινε χαμένη επειδή είχαμε ρίξει πολλή πάπρικα, αλλά η μητέρα μας πάντα μας έλεγε: «Δεν πειράζει, κορίτσια μου, εσείς να είστε καλά». Παρ' όλα αυτά, γίνα-

με ικανές μαγειρίσσες. Προτιμούσαμε τις παραδοσιακές συνταγές της Άρτας, βασισμένες στο κυνήγι, στα όσπρια και στο καλαμπόκι. Και βέβαια υπήρχαν και τα γλυκά. Γλυκό νεράντζι, γλυκό πορτοκάλι, πάστα πορτοκάλι, γλυκό μανταρίνι, γλυκό κουρκουάτ. Το αγαπημένο μου. Ποτέ από άλλο δέντρο παρά μόνο από εκείνο του κήπου μας. Και επειδή ήταν σε μικρές ποσότητες –τι καρπό να βγάλει ένα μόνο δέντρο–, θαρρείς αυτό το έκανε πιο νόστιμο και ζηλευτό. Είχα το προνόμιο να το φτιάχνω μόνο εγώ και όταν μου ζητούσε κάποιος να τον τρατάρω καμάρωνα κρυφά.

Αργότερα το γλυκό μου πήρε τέτοια αξία, που δεν το πίστευα ούτε και εγώ η ίδια. Στην Κατοχή όπου όλα μάς λείπανε και χορταίναμε με κουρκούτι και ψωμί, το δέντρο μου μου έδινε τους καρπούς του και εγώ τους μεταμόρφωνα σε μια λιχουδιά που μας έφτιαχνε τη διάθεση και πότιζε με γλύκα την καρδιά μας, για να μη σκεφτόμαστε το ταλαιπωρημένο στομάχι μας.

Κάθε Δευτέρα είχαμε το «beauté», όπως το έλεγε αργότερα η κόρη μου. Δεξιά από την κρεβάτα, σε ένα μεγάλο δωμάτιο με θέα στον κήπο, είχαμε μια μεγάλη σκάφη που γεμίζαμε με σαπουνάδα και από το μεσημέρι που γλύκαινε λίγο ο καιρός πλενόμασταν με τη σειρά μέχρι να μουλιάσουμε. Η μαγειρίσσή μας είχε ένα κάρο συνταγές για αυτή την περίπτωση. Εκτός από το πράσινο σαπούνι που το αγορά-

ζαμε με την οκά από τον μπακάλη, ό,τι άλλο χρησιμοποιούσαμε το φτιάχναμε μόνες μας. Και φτιάχναμε χωρίς υπερβολή τα πάντα. Λάδι με λεμόνι μέσα για το πρώτο χέρι στα μαλλιά, νερό με χαμομήλι για το δεύτερο για να γυαλίζουν οι ξανθές τούφες. Μετά τα λούζαμε με σαπούνι και τα ξεβγάζαμε με ροδόνερο. Στη συνέχεια, η μαμά μου τα έδενε σφιχτές κοτσίδες για να γίνουν στεγνώνοντας κυματιστά. Το καλοκαίρι η διαδικασία αυτή μας άρεσε, αλλά τον χειμώνα ήταν σκέτο μαρτύριο, γιατί ο αέρας μάς πάγωνε και εγκλωβιζόταν το κρύο μέσα στη βρεγμένη κοτσίδα και τουρτουρίζαμε. Συνέχεια είχε το σώμα. Αφού τριβόμασταν με ελαφρόπετρες και σαπουνιζόμασταν, αλειφόμασταν με τις αυτοσχέδιες κρέμες μας που είχαν διπλό ρόλο· να απαλαίνουν το δέρμα μας, αλλά και να κρατάνε μακριά τους κοριούς και τα έντομα. Τις κρέμες τις φτιάχναμε με λάδι και εσπεριδοειδή, κυρίως κίτρο και λεμόνι που έχουν οξεία μυρωδιά. Αρώματα δεν είχαμε εκείνη την εποχή, αλλά από το πολύ τρίψιμο με τις φλούδες και τα νιψίματα με ροδόνερο μοσχοβολούσαμε φρούτα και άνθη.

Τις Δευτέρες της άνοιξης και του καλοκαιριού η ρέμπελη διάθεση που μου γεννούσαν το μπάνιο και η περιποίηση συνεχιζόταν όλη τη μέρα. Τότε, χαλαρωμένη από τη φρεσκάδα, καθόμουν στην αγαπημένη μου θέση κάτω από το κουμκουάτ και δε σηκωνόμουν, καμιά φορά ούτε για το φαγητό. Είχα μάθει απ' έξω τη γωνιά μου και ξεχώριζα με ευκολία ποιο αγριόχορτο είχε μεγαλώσει και ποια μυρμηγκότρυπα είχε ανοίξει. Εκεί ξεχνούσα κάθε στενοχώρια.

Και όταν χρειαζόμουν δύναμη, σε αυτή τη θέση την έβρισκα. Άπλωνα το χέρι, έκοβα ένα μικρό πορτοκαλάκι και βρόμικο όπως ήταν το πιπίλιζα με τις ώρες.

«Ζουρλή είσαι, κοπέλα μου», μου φώναζε η Τασία που με έβλεπε από την κουζίνα, «θα κοιλοπονέσεις, πλύν' τα περτικάλια πριν τα φας, ζαγάρι βγήκες εσύ, όχι κορίτσι σαν την αδελφή σου».

Όταν ακόμη ζούσε ο πατέρας μου τον είχα βάλει να μου ζωγραφίσει με κάρβουνο το κουμκουάτ μου πάνω σε μια λαδόκολα από αυτές που τυλίγαμε την μπομποτά.

«Για να το έχω μαζί μου και όταν δε θα το έχω δίπλα μου», του είπα.

«Θα ταξιδέψεις, Βασιλιώ μου;» αστειεύτηκε ο πατέρας μου όπως πάντα.

«Για να το έχω μαζί μου όταν δε θα έχω εσένα δίπλα μου», θα του απαντούσα τώρα. Έτσι στη συλλογή από αντικείμενα-ενθύμια είχα και μια απεικόνιση πάνω σε μια λαδόκολα του κουμκουάτ μου, που εγώ ήξερα ότι είναι το κουμκουάτ μου, αλλά κανείς άλλος δε θα μπορούσε να το καταλάβει, και που αντί για τα πορτοκαλάκια (πώς να πετύχει ο μπαμπάς μου το πορτοκαλί χρώμα), είχε τρίψει πάνω στο κάρβουνο εδώ και εκεί ντομάτα, σαν μικρές κόκκινες κουτσουλιές.

«Μα, πατέρα, αυτά είναι κόκκινα, τα κουμκουάτ δεν είναι κόκκινα».

«Σε λίγο καιρό θα ξεθωριάσει η ντομάτα και θα γίνει πορτοκαλί», απάντησε πάλι αστεεινόμενος.

Και όταν το άνοιξα έπειτα από λίγο καιρό πράγματι η ντομάτα είχε ξεθωριάσει και είχε ποτίσει τη λαδόκολα, μόνο που δεν είχε γίνει πορτοκαλί, είχε πάρει το χρώμα του χαλκού, αλλά δε με πείραζε γιατί έμοιαζε πιο πολύτιμο με αυτό τον τρόπο.

Της Αγίας Θεοδώρας

Τια πες, μπρε Βασιλιώ», με ρώτησε ο Χαρίλαος ένα απόγευμα που είχε σταματήσει στην κρεβάτα μας για να πιει καφέ, «τι θα φτιάξετε φέτος να τρατάρε-τε στη γιορτή;»

Ήταν Μάρτιος και όπως κάθε Μάρτιο, ανήμερα της Αγίας Θεοδώρας, της προστάτιδας της πόλης μας, της οποίας είχα το όνομα –άσχετα αν με βγάλανε και Βασιλική και ο μπαμπάς αποφάσισε να με φωνάζουν έτσι–, γινόταν μια μεγάλη λιτανεία σε όλους τους δρόμους της πόλης και περιέφεραν τα οστά της για να τα προσκυνήσουν οι πιστοί. Ήταν η μεγαλύτερη γιορτή της πόλης μας – όλος ο κόσμος στο πόδι. Μετά τη λιτανεία, τα σπίτια που οι νοικοκυρές είχαν το όνομα της αγίας –και δεν ήταν λίγα– άνοιγαν τις πόρτες τους για να την τιμήσουν και τραπέζωναν τους Αρτινούς, που γυρνούσαν από σπίτι σε σπίτι για να ευχηθούν.

«Θα μου κρατήσεις, Βασιλιώ μου, λίγο από το γλυκό σου μην το τελειώσουν οι άλλοι και δεν προφτάσω να φάω;»

«Γιατί, θα λείπεις από τη γιορτή, Χαρίλαε;»

«Θα 'μαι για κυνήγι και θα κατεβώ αργά το απόγευμα».

Το είχε τάμα ο Χαρίλαος· κάθε χρόνο της Αγίας Θεοδώρας κυνηγούσε μέχρι αργά το απόγευμα και έπιανε τα καλύτερα θηράματα προς τιμήν της.

Ποια ήταν η στιγμή μέσα σε αυτά τα χρόνια κατά την οποία είχε γιάνει η πληγή του Χαρίλαου κανείς μας δεν είχε καταλάβει, ίσως ούτε και ο ίδιος.

Πρώτα ξαναβρήκε τον ύπνο του. Το είχε πει ο ίδιος στον Βαγγέλη τον παπουτσα στο καφενείο του Μονοπλιού.

Μετά επέστρεψε το βήμα του το στητό.

Έπειτα, η λάμψη στο μουστάκι του.

Κατόπιν ήρθε και το γέλιο του.

Είχαν πυκνώσει τελευταία οι φορές που δεχόταν την πρόσκληση της μάνας μου να σταματήσει για καφέ. Δυο τρεις φορές, μάλιστα, με το πρόσχημα ότι μας είχε φέρει κυνήγι να το φτιάξει η μάνα για τα ορφανά, είχε αυτοπροσκαλεστεί.

Πλέον είχε γίνει φίλος μου. Δε μου φαινόταν πια μακρινός, δε μου φαινόταν μεγάλος, δε μου φαινόταν θλιμμένος και, το κυριότερο, δε μου φαινόταν απαγορευμένος.

«Δε θα κάτσεις, Χαρίλαε, να φάμε και το μεσημέρι;» τον προσκάλεσε η μάνα μου.

«Ναι, κάτσε, παιδί μου, μην είσαι μόνος σου παραμονή μεγάλης γιορτής, μεγάλη να είναι η χάρη της αγίας μας», συμπλήρωσε η θεία μου.

«Δε θα κάτσω, πάω για κυνήγι», απάντησε ο Χαρίλαος και στις δύο, αλλά κοίταζε εμένα στα μάτια και αμέσως κατάλαβα ότι κάτι είχε αλλάξει και το κατάλαβε επιτέλους και η μάνα μου και η θεία μου.

«Θα έρθω, όμως, αν βολέψει, ανήμερα να σας φέρω κυνήγια, να φτιάξετε και να με τραπεζώσετε και να έρθει και το σόι το άλλο να κάνουμε γλέντι που μου έχει λείψει, αν θέλετε».

«Να έρθεις, γιόκα μου, να έρθεις, να σε χαρεί το σπίτι μας», απάντησε η θεία μου και με αυτή τη δήλωσή της έβαλε την καρδιά της Ελένης, που σαν παιδί της την είχε μεγαλώσει, για ύπνο γαλήνιο και τη δική μου καρδιά σε ένα ταξίδι ζωής με τις ευχές της.

Σίγουρα ήμουν ήδη ερωτευμένη με τον Χαρίλαο πολλά χρόνια. Άγουρα αισθήματα, όμως, για να τα μεταφράσω και να τα καταλάβω. Ίσως καλύτερα, γιατί, αν είχα συνειδητοποιήσει νωρίτερα τον δρόμο της καρδιάς μου, μπορεί να πονούσε, μια και δεν είχε έρθει η ώρα μας.

Την εποχή εκείνη, συνηθίζοταν στα χωριά να γίνονται δεύτεροι και τρίτοι γάμοι μέσα στις οικογένειες. Δεν παραξένεψε, λοιπόν, το γεγονός ότι η μαμά μου και η θεία μου αποφάσισαν να κρατήσουν τον Χαρίλαο μέσα στην οικογένεια και να με δουν νύφη στο πλευρό του. Αυτό που το έκανε περίεργο ήταν ότι εγώ αισθανόμουν περίεργα.

Και ο λόγος ήταν ότι αυτό το προξενιό δεν ήταν ξύλινο, άοσμο, άγευστο, έκρυβε μέσα έρωτα, τον δικό μου έρωτα που είχε αρχίσει πολύ πιο πριν, από όταν ο Χαρίλαος ήταν της Ελένης και η Ελένη του Χαρίλαου.

«Οι εφηβικοί έρωτες, Βασιλική μου, δεν έχουν την ωριμότητα να καταλάβουν ποιος ανήκει σε ποιον, τι πρέπει και τι όχι, πώς μπορεί η καρδιά να κάνει λίγο χώρο να χωρέσει το μυαλό. Εγώ, μάτια μου, αυτό που μου λες το βρίσκω πολύ κολακευτικό».

Με αυτά τα λόγια και με ένα χτύπημα ναζιάρικο στα πισινά με ανακούφισε ο Χαρίλαος, όταν τρία χρόνια μετά τον γάμο μας του εξομολογήθηκα τις τύψεις που ένιωσα όταν κατάλαβα ότι τον ήθελα πριν με επιθυμήσει εκείνος, από τότε που του έταξαν την Ελένη.

Η καμπάνα χτύπησε για τη γιορτή της αγίας μας, της βασίλισσάς μας. Σαν πιο γιορτινή μού φάνηκε τότε. «Είναι που έχουμε χαρά στον κήπο της, τη δική σου χαρά, Βασιλική μου, και το βλέπει η αγία μας και χαίρεται μαζί μας και μας προστατεύει», μου είπε η μαμά μου.

Πρέπει να ήταν καλοκαίρι, ήμαστε μικρές ακόμη, που η μητέρα μου διηγήθηκε σ' εμένα και στην αδελφή μου τον θρύλο με την αγία, που στη διαδρομή της προς το μοναστήρι, στα γεράματά της, είχε ξαποστάσει λίγο στον δικό μας κήπο, έναν θρύλο που με είχε εντυπωσιάσει πολύ και τον αφηγούνται σε όποιον ήξερα.

«Να εδώ κάτσε σιμά μου να δεις πού είχε κάτσει η βασίλισσα και έκλαιγε», είπε η μητέρα μου και με τράβηξε στη σκιά του κουμκουάτ. Και μας είπε ότι κάτω από το δέντρο υπήρχε μια στοά και πως από εκεί είχε βγει. Και τη ρώτησα, με την αφέλεια των παιδικών μου χρόνων, «και πού ξέρεις ότι η στοά έβγαζε ακριβώς εδώ, αφού δεν τη βλέπουμε, και ότι κάθισε εδώ και όχι λίγο πιο πέρα», λες και όλα τα άλλα είχαν γίνει σίγουρα και το μόνο που έπρεπε να διευκρινίσουμε αν ήταν αληθινό ήταν η θέση όπου είχε κλάψει η αγία.

«Μα δεν το νιώθεις, Βασιλική;» απάντησε στραβομουτσουνιάζοντας. «Κάποια πράγματα τα πιστεύουμε με την καρδιά και όχι με το μυαλό, γιατί, αν δεν τα πιστέψουμε με την καρδιά, θυμώνουν και παύουν να υπάρχουν και στο μυαλό», με μάλωσε και συνέχισε την ιστορία της.

Και, όμως, την ένιωθα την παρουσία της. Ναι, αυτός πρέπει να ήταν ο κήπος της. Το πίστευα με την καρδιά όχι με το μυαλό. Το ένιωθα κάθε φορά που καθόμουν στο δέντρο της και έκλαιγα και ένιωθα ότι έκλαιγαν και άλλες ψυχές μαζί μου· το ένιωθα όταν γελούσα και άλλο γέλιο έβγαине από μέσα μου· το ένιωθα όταν μύριζε βροχή το χώμα μετά τις μπόρες, αλλά κάτω από το δέντρο της ευωδίαζε διαφορετικά και δεν ήμουν μόνο εγώ που το έλεγα αυτό, το είχε γράψει και η εφημερίδα.

Στη γιορτή της Αγίας Θεοδώρας, στο σπίτι της Φωτεινής Βεργή, τελέστηκαν σήμερα οι αρραβώνες της κόρης

της, Βασιλικής, και του Χαρίλαου Μπόκουρα. Στους αρραβώνες δεξιώθηκαν τον κόσμο της Άρτης με φαγητά και άφθονο κρασί, ενώ ο κήπος ήταν στολισμένος από άκρη σε άκρη με λουλούδια που έφτασαν από την Αθήνα με ειδική αποστολή. Το ζευγάρι δέχτηκε τις ευχές με τους ήχους παραδοσιακών τραγουδιών, ενώ το ασυνήθιστο άρωμα του δέντρου κουμκουάτ που υπάρχει στον κήπο τους πλημμύριζε την ατμόσφαιρα.

Ο αρραβώνας μας ήταν βιαστικός και έγινε στον κήπο, καθώς η ζέστη ήταν πρωτόγνωρη για Μάρτιο. Ο λόγος δόθηκε ανήμερα της γιορτής και ο Χαρίλαος αναγκάστηκε να γυρίσει πιο νωρίς από το κυνήγι για να υποδεχτεί τους καλεσμένους και να δεχτεί τις ευχές. Αυτή ήταν ίσως η τελευταία φορά που άφησε το κυνήγι ανήμερα και πέρασε τη γιορτή μου μαζί μου, αλλά πάλι καθόλου δε με πείραζε γιατί είχα κι άλλη γιορτή τον Ιανουάριο και από εκείνη δεν έλειψε παρά μόνο μία φορά.

Η θεία μου είχε συγκινηθεί πολύ και έπιανε το χέρι της μητέρας μου και το έσφιγγε. Η μητέρα μου όλο με έπαιρνε παράμερα, με κοιτούσε βαθιά στα μάτια και με ρωτούσε: «Σίγουρα τονε θες, παιδί μου, μίλα μου, να σε αρραβωνιάσω το βράδυ ή να το πάρω πίσω;»

Μα πώς να το πάρεις πίσω, βρε μαμά, σκεφτόμουν, αφού έχω ήδη αρραβωνιαστεί τον Χαρίλαο. Γιατί για μένα ο επίσημος αρραβώνας μου με τον Χαρίλαο, ο μόνος αρραβώνας μου με εκείνον ήταν ο αρραβώνας της καρδιάς, που

έγινε τη στιγμή που απάντησε στη μάνα μου και τη θεία μου, αλλά κοιτούσε στα μάτια εμένα, φανερώνοντας την καρδιά του. Ο άλλος, ο αρραβώνας του μυαλού, έγινε για τους τύπους και για να φορέσω το φόρεμα που με τόση λαχτάρα έραβε η μάνα μου μήνες για τις χαρές μου, όταν θα έρχονταν.

Και αργότερα, όταν παντρεύτηκα, έκανα δύο γάμους, έναν της καρδιάς και έναν του μυαλού. Με μία μέρα διαφορά.

Καθόμουν στον κήπο την ώρα που σουρούπωνε με το σάλι τυλιγμένο γύρω μου λίγο πιο εκεί από τους υπόλοιπους. Όλα τα εθιμοτυπικά είχαν γίνει ακριβώς όπως τα είχαμε ονειρευτεί και τα σχεδιάζαμε. Τα τραγούδια, τα δώρα, το ποτό, οι χοροί, οι λόγοι. Το φιλί του Χαρίλαου – που κράτησε λίγο παραπάνω από το επιτρεπτό για αρραβωνιασμένους. Δεύτερος αρραβώνας της καρδιάς. Έτσι το καταχώρισα στο μυαλό μου εκείνο το φιλί.

Οι υπόλοιποι είχαν μερακλώσει και το γλέντι κρατούσε καλά. Και εκεί, μόνη μου, στην πιο χαρούμενη μέρα της ζωής μου, πήρα ένα από τα μεγαλύτερα μαθήματα, που με ακολούθησε μέχρι πολύ μετά· ότι δεν υπάρχει περίπτωση ακόμη και η μεγαλύτερη ευτυχία να μη συνοδεύεται από μια μικρή στιγμή δυστυχίας. Και το μάθημα αυτό πήγαινε και αντίστροφα. Ότι, δηλαδή, δεν υπάρχει καμία δυστυχία που να μη συνοδεύεται από μια μικρή στιγμή ευτυχίας. Και αυτό είναι πολύ χρήσιμο να το ξέρει κάποιος.

Μέσα στη χαρά μου η σκέψη μου πέταξε στο παρελ-

θόν. Πότε ήταν που στον κήπο αυτό είχαμε βάλει στο τραπέζι τις πέτρες με τα ονόματα; Πώς ένιωθε ο Χαρίλαος τότε, όταν έτρωγε με τον ίδιο τρόπο και χόρευε με τον ίδιο τρόπο για την Ελένη; Πώς εγκλωβίστηκε η χαρά της Ελένης στα λουλούδια του κήπου και πόση αγάπη ένιωθε, που τόσα χρόνια μετά την ένιωθα να με πλημμυρίζει; Τι φορούσα τότε; Τι φορούσε εκείνος; Άραγε θυμόταν; Τι λουλούδια είχε φέρει; Πόσο ζήλεψα; Πού τις είχα κρύψει αυτές τις εικόνες και πώς με είχαν οδηγήσει στο παρόν; Γιατί επέστρεφαν ορμητικές όσο τον κοίταζα; Κι αν η ζωή προχωρούσε κι αυτή ήταν η επιθυμία μας, γιατί ένιωθα θλίψη; Υπήρχαν καρέκλες κενές. Κι ας κάθονταν πάνω αμέριμνα οι φίλοι μας. Η φωνή από το τραγούδι του πατέρα μου το βράδυ της Ελένης και του Χαρίλαου έλειπε από το μπουλούκι που τραγουδούσε τώρα μεθυσμένο. Κι όμως, αν έκλεινα τα αυτιά μου θα την άκουγα να μπλέκεται με τις υπόλοιπες. Η ευτυχία μου μέστωνε μετρώντας απώλειες. Από τον κήπο μου έλειπαν ο πατέρας, η Ελένη και το άσπρο μου φουστάνι με τα κόκκινα κεράσια. Κοίταζα τον Χαρίλαο και περίμενα να με χορέψει, να με στροβιλίσει δυνατά, να ζαλιστούν οι θύμησης να φύγουν και να ταξιδέψει μακριά αυτό το κομμάτι του χαρακτήρα μου που με οδηγούσε από τη χαρά στον πόνο με μια ταχύτητα που αδυνατούσα να ελέγξω.

Από απέναντι ο Χαρίλαος μου χαμογέλασε και έγνεψε συγκαταβατικά. Είχε καταλάβει. Δε με πήρε να χορέψουμε τη στιγμή που το επιθύμησα. Το νεύμα του, όμως, με

γέμισε με ένα αίσθημα ασφάλειας. Κι αυτό ήταν αληθινό. Μπορεί να μην μπορούσε να διώξει τις αναμνήσεις που με έκαιγαν, αλλά το χαμόγελό του μου έδειξε ότι μπορούσα να νιώθω ασφαλής, ότι μπορούσε να ζήσει μαζί μου και μαζί με αυτές. Και αυτό ήταν αρκετό για να μου φτιάξει το κέφι.

Μύρισε Σμύρνη

Με τον αρραβώνα μου η καθημερινότητά μου άλλαξε αρκετά. Η σημαντικότερη αλλαγή ήταν ότι άρχισα να εμπλέκομαι στα οικονομικά του σπιτιού –«όλα πρέπει να περνάνε από το χέρι σου» έλεγε η μητέρα μου– και σε όσα είχε αφήσει πίσω του ο πατέρας μου, που ήταν αρκετά, ώστε να μη μας λείπει τίποτα.

Γιατί τα κτήματα, οι καλλιέργειες και το εμπόριο των φρούτων και των τροφίμων έπρεπε να περάσουν στα άξια χέρια του Χαρίλαου και εγώ ήμουν αυτή που θα του τα παρέδίδα μαζί με τις γνώσεις μου. Παραξευεύτηκα που μέχρι τότε δεν είχα εμπλακεί παραπάνω. Η μάνα μου ήταν και σε αυτό τυχερή. Ή οργανωμένη. Όσοι είχαν μείνει στο πόδι του πατέρα μου, αν και όχι αίμα μας, είχαν φροντίσει να διατηρήσουν την περιουσία μας και τις εμπορικές συναλλαγές μας ζωντανές και κερδοφόρες μέχρι να αναλάβουμε εμείς. Συνειδητοποίησα τότε ότι η οικογένειά μας

ήταν πιο μεγάλη από ό,τι είχα στο μυαλό μου και ότι υπήρχαν άνθρωποι που μας φρόντιζαν όχι με τον τρόπο που το έκανε η Τασία, αλλά με έναν άλλο πιο ουσιαστικό και λιγότερο φανερό.

Ανυπομονούσα για τον γάμο, ο οποίος όμως είχε οριστεί για αρκετούς μήνες αργότερα, οπότε όλη τη φουρτούνα της καρδιάς μου, που φλεγόταν να βρίσκεται δίπλα στον Χαρίλαο, προσπαθούσα να την κατευνάσω με υποκατάστατα. Είχα πέσει με τα μούτρα στα προικιά μου. Τα απογεύματα, όταν τελείωνε το μάθημα για τη δουλειά του πατέρα μου και πριν έρθει ο Χαρίλαος για τον καθιερωμένο καφέ του, καθόμουν με τη μάνα μου και μια γειτόνισσα και ράβαμε και προβάραμε και διαλέγαμε χρώματα και υφάσματα, που τα ακουμπούσα δειλά στο μάγουλό μου και φανταζόμουν να τα φοράω και να σουλατσάρω στο μπράτσο του Χαρίλαου περιχαρής.

Σε όλη τη διάρκεια του μακρύ αρραβώνα μας νομίζω πως ήμουν πιο ανυπόμονη και συναισθηματική από τον Χαρίλαο. Τα απογεύματα, όταν καθόμασταν όλοι μαζί στο κατώι ή στην κρεβάτα και μιλούσαμε για ανάλαφρα θέματα, εγώ προσπαθούσα να του κλέψω ματιές, να του μεταφέρω τις σκέψεις μου με ένα άγγιγμα στο χέρι, να επικοινωνήσω μαζί του πέρα από τους τύπους. Ασφυκτιούσα κάτω από τους αυστηρούς κανόνες της ελληνικής επαρχίας, που επέβαλλαν η σχέση ενός άντρα με μια γυναίκα να είναι επιδερμική, βάζοντας φρένο σε μια αληθινή επικοινωνία και ταύτιση που τόσο επιθυμούσα. Δεν ξέρω αν

σκεφτόμουν προοδευτικά, νομίζω όμως ότι ένιωθα προοδευτικά και αυτό δεν μπορούσα να το ελέγξω.

Ήθελα ελευθερία, όχι τυπική, γιατί αυτή δε μου έλειψε, αλλά ουσιαστική, που θα με βοηθούσε να αποκαλύπτω χωρίς ντροπή τα συναισθήματά μου και να εκφράζομαι με την ορμή που μου υπαγόρευε ο χαρακτήρας μου και η νιότη μου. Ήθελα τον Χαρίλαο συνοδοιπόρο μου σε αυτό. Και αυτό αναζητούσα στα μάτια του κάθε απόγευμα, όταν σερβίροντάς του τον καφέ σύμφωνα με το τυπικό κάρφωνα το βλέμμα μου πάνω του. Είμαι σίγουρη ότι ο Χαρίλαος το καταλάβαινε. Ωστόσο, με ανησυχούσε το γεγονός ότι δεν ανταποκρινόταν.

Ένα απόγευμα, που μάλλον τον είχα φέρει σε δύσκολη θέση με τα προκλητικά μου κοιτάγματα μπροστά σε όλους στο σαλόνι, με κοίταξε, του ξέφυγε ένα γέλιο και γύρισε στη μάνα μου. «Αχ, Φωτεινή μου, τη νέα γενιά μού δίνεις και πώς θα τα βγάλω πέρα ο δύστυχος, πες μου», σχολίασε. Με πλησίαζε ο Χαρίλαος σιγά σιγά, σκέφτηκα. Με γνώριζε και με αποδεχόταν και αυτό μου έδωσε φτερά.

«Ο καιρός του αρραβώνα είναι η ευκαιρία να γνωρίσεις τον άντρα σου», με συμβούλευε η μητέρα μου. «Να μάθεις τα φαγιά που του αρέσουν, τις ιδιοτροπίες του στην κουζίνα, τις συνήθειές του στο σπίτι. Να αναγνωρίζεις τις εκφράσεις του, έτσι ώστε να ξέρεις στον γάμο πότε να σιωπάς και πότε να μιλάς», συνέχιζε. «Γι' αυτό κρατάμε την περίοδο του αρραβώνα μεγάλη, για να έχεις χρόνο να προετοιμαστείς», ολοκλήρωνε η μητέρα μου τη νουθεσία.

Μα εγώ ήμουν πολύ μακριά από αυτό τον τρόπο σκέψης. Δε χρειαζόταν να προσπαθήσω να μάθω τα χούγια του Χαρίλαου και να γίνω καλή νύφη· ήμουν έτοιμη νύφη, χάρη στον έρωτα που ένιωθα για εκείνον, αλλά πώς να εξηγούσα κάτι τέτοιο στη μάνα μου, που κανένα βιβλίο δεν είχε διαβάσει και ας είχε πάνω της όλη τη σοφία του κόσμου, τον έρωτα δεν τον καταλάβαινε. Ήταν τόσος ο πόθος μου για τον Χαρίλαο, που λίγες μέρες αρκούσαν για να τον μάθω και να αναγνωρίζω το παραμικρό· τη χροιά του όταν γελούσε, το πώς ακουγόταν η ανάσα του όταν ήταν αμήχανος, το πώς μύριζε ανεπαίσθητα η κούραση πάνω του. Είχα αναγνωρίσει τις εκφράσεις που δημιουργούσε το μουστάκι του ανάλογα με τις γεύσεις που του άρεσαν, καθώς και τις σκιές που κάλυπταν το πρόσωπό του όταν θύμωνε. Ήξερα ποιες ρυτίδες ήταν του θυμού, ποιες ανήκαν στην Ελένη και στον γιο του – και αυτές όσα χρόνια και αν πέρασαν δεν τις χαίδεψα ποτέ, ήταν καταδικές του. Ποιες ρυτίδες ήταν επιφανειακές και ποιες έφταναν μέχρι την καρδιά. Οι μόνες στιγμές που τρόμαζα ήταν όταν ο Χαρίλαος φορούσε τα γυαλιά του και έκρυβε την ευθεία των ματιών του. Και αυτό, γιατί πρώτη είχα καταλάβει ότι δεν είχαν καμία πάθηση τα μάτια του, μόνο ήταν το τέχνασμά του για να φοβίσει τον απέναντι με τη σοβαρή του έκφραση ή να δείξει τον θυμό του που ξεχείλιζε.

Λίγο καιρό πριν από τον γάμο μου, τη μέρα που η καμπάνα του Αγίου Δημητρίου χτύπησε για να αναγγείλει

την άφιξη του πρώτου αυτοκινήτου στην Άρτα, η μοίρα μου έκανε ένα από τα μεγαλύτερα δώρα της.

Έφερε στη ζωή μου τη Σμυρνιά μου.

Το 1928, έξι χρόνια μετά την Καταστροφή της Σμύρνης, οι πρόσφυγες προσπαθούσαν να φτιάξουν τη ζωή τους στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τις ανάγκες του κράτους, αρκετοί εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα και πολλοί στην ύπαιθρο. Ανάμεσα στους πρόσφυγες ήταν η Παρέσα του Γιάννου Σαρόγλου. Η Σμυρνιά μου. Ήρθε γεμάτη μπαούλα και ντυμένη με έναν τρόπο που δεν είχαμε ξαναδεί – πρόσφυγας κατατρεγμένη, που θύμιζε όμως αρχόντισσα. Είχε, είπε, κάτι κτήματα ο Γιάννος από κάποιον πρόγονό του, εδώ ήταν η ρίζα του και εδώ της είχε πει να έρθει αν συνέβαινε τίποτα ποτέ. Μαζί της, εκτός από τα μπαούλα και το άρωμα της Ανατολής, είχε φέρει κρυφά και τα οστά του άντρα της, σε μια αταίριαστη, ασημιά σιδερένια βαλίτσα με σκαλισμένα σχέδια και ροζ γραμμές στο τελείωμα. Γιατί ο Γιάννος είχε συγχωρεθεί, είπε, ευτυχώς τρία χρόνια πριν από την Καταστροφή, και καλύτερα, παρηγοριόταν η Σμυρνιά, γιατί «δε θα το άντεχε η καρδούλα του όλο αυτό τον όλεθρο και θα μου έμενε εκεί στη μέση της πλατείας καθώς θα τρέχαμε να σωθούμε και ούτε τα κοκαλάκια του δε θα μπορούσα να πάρω μαζί μου». Ούτε παιδιά είχανε, αλλά «καλύτερα», ισχυριζόταν η Σμυρνιά, «γιατί θα μου τα στρατεύανε και, αν μου τα σφαγιάζανε, πώς θα το άντεχα».

Εγκαταστάθηκε, λοιπόν, η Σμυρνιά στην πόλη μας και

ήταν η μόνη γυναίκα που το μεσαίο όνομά της φανέρωνε την καταγωγή της και όχι τον άντρα στον οποίο ανήκε, όπως γινόταν στα μέρη μας. Ενώ η μητέρα μου ήταν η Φωτεινή η Μήτσαίνα, από το όνομα του πατέρα μου, η θεία μου η Λαμπρινή η Γιώργαινα, από τον θείο μου, η Παρέσα μου ήταν Παρέσα η Σμυρνιά, από τη Σμύρνη.

Με την αποζημίωση από την καταστροφή της περιουσίας τους στη Σμύρνη, που την είχε φυλάξει, νοίκιασε έναν τάφο στην άκρη άκρη του νεκροταφείου, γιατί άλλο δεν της δώσανε, δέκα λεπτά ανηφόρα από την είσοδο, και έβαλε τον Γιάννο της να αναπαυτεί στο αρτινό χώμα. Κατόπιν, αγόρασε ένα μικρό αλλά καλοδιατηρημένο διώροφο σε ένα στενό κάθετο στον κεντρικό δρόμο, την οδό Σκουφά, απέναντι από τον Άγιο Δημήτριο, που όμως το γωνιακό του μπαλκόνι έβλεπε στον κεντρικό δρόμο και έτσι είχε θέα στην περαντζάδα και στον κόσμο, για να ξεχνιέται.

Δεν την καλοδέχτηκε τη Σμυρνιά η Άρτα. Τι περίεργο, αυτή η τόσο φιλόξενη πόλη, η ψυχοπονιάρρα, οι άνθρωποι οι τόσο ζεστοί και αυθεντικοί να μην ανοίξουν την αγκαλιά τους σε μια γυναίκα τρυφερή και μόνη, της οποίας τα ρούχα μύριζαν ακόμα μπαρούτι, φωτιά, συμφορά, πόνο. Ίσως, σκέφτομαι, να έφταιγαν τα ρούχα της που την κοίταζαν με μισό μάτι οι Αρτινοί. Ίσως την περίμεναν να φοράει μαύρα, του πένθους και του πολέμου, της απώλειας και της απόγνωσης, ενώ η Σμυρνιά μου προτιμούσε τα χρωματιστά, γιατί από τον θάνατο και τον πόλεμο, από

την απώλεια και την απόγνωση ήθελε να ξεφύγει και ήρθε στην Ήπειρο.

Και ενώ οι άλλοι την απέφευγαν, εγώ τη χάζενα. Την πρώτη φορά την πέτυχα στο μανάβικο του μπαρμπα-Θανάση και μου έκανε τόσο εντύπωση η γλυκιά φωνή της και η ευγένειά της, ακόμη και όταν ο μπαρμπα-Θανάσης της έβαλε τα αγίνωτα αχλάδια και τις ντομάτες τις μισοσαπισμένες. *Τι γυναίκα, σκέφτηκα. Αρχόντισσα πραγματική.*

Έψαχνα αφορμές για να τη συναντάω. Με εντυπωσίαζε το ντύσιμό της, όλο ταφτάδες και καπέλα και χρώματα, τόσα χρώματα που δεν ήξερα ως εκείνη τη στιγμή ότι υπήρχαν. Με εντυπωσίαζε ο τρόπος που περπατούσε, όλο γαλήνη και ηρεμία, και δυσκολευόμουν να τη φανταστώ να τρέχει αλαφιασμένη να ξεφύγει από χέρι Τούρκου, πνιγμένη στο αίμα και στον καπνό, με μόνη ελπίδα μια βάρκα. Με εντυπωσίαζε το χαμόγελο μιας γυναίκας που μοναδικός συνδετικός κρίκος με την οικογένειά της ήταν μια ασημιά βαλίτσα με λίγα οστά. Περισσότερο με εντυπωσίαζε η θέληση ενός ανθρώπου να συνεχίσει να υπάρχει με το βάρος τόσων αναμνήσεων σε έναν τόπο ο οποίος, από ό,τι είχαμε ακούσει και έλεγε και η ίδια στη συνέχεια, δεν έμοιαζε καθόλου με τον δικό της.

«Α, αυτή τώρα θα 'ναι σίγουρα σαράντα χρόνων», έλεγε η Ευτυχία, η φιλενάδα της μητέρας μου όταν η κουβέντα ερχόταν στη Σμυρνιά, δηλαδή αρκετά συχνά τον τελευταίο καιρό. «Να δεις που εδώ έχει έρθει να βρει άντρα, σ' το λέω εγώ», συνέχιζε, «δεν την είδες τι φοράει και πώς

κοιτάζει τους άντρες από το μπαλκόνι όλη την ώρα η ζαγκανόκωλη;*»

Με θύμωνα να τις ακούω να μιλάνε έτσι για την Παρέσα. Παρατηρώντας την είχα αρχίσει να καταλαβαίνω όσα υπήρχαν στην ψυχή της. Είχα μάθει το καθημερινό της πρόγραμμα και φρόντιζα δήθεν τυχαία να τη συναντώ, μια στον μπακάλη, μια στον μανάβη, μια στον φούρναρη. Και ενώ δεν της μιλούσα, γιατί δεν ήθελα να με σχολιάζουν οι υπόλοιποι, νομίζω με τον τρόπο μου της έδειχνα τη συμπάθειά μου, γιατί όταν ψωνίζα πριν από αυτή φώναζα στον μανάβη: «Από αυτές τις ντομάτες βάλε μου τις καλές» και του έδειχνα το καφάσι και έπειτα ντρεπόταν αυτός και έβαζε από το ίδιο καφάσι και της Σμυρνιας, γιατί δεν έφευγα πριν ψωνίσει και αυτή. Έτσι την προστάτευα με τον τρόπο μου από την καχυποψία των δικών μας. Μετά την ακολουθούσα στον μπακάλη να δω τι θα αγόραζε και τι έτρωγαν οι Σμυρνιές που είχαν έρθει στην Ελλάδα. Αγόραζε πολλά μπαχάρια και ξηρούς καρπούς με την οκά και ζάχαρη, πολλή ζάχαρη, γλυκά θα 'φτιαχνε φαίνεται όλη την ώρα, αλλά στενοχωριόμουν – κανέναν δε θα είχε να φιλέψει– και τέλος αγόραζε πολλά κεριά και λουλούδια.

Όταν πήγαινε στο νεκροταφείο, δηλαδή κάθε μεσημέρι, τη λυπόταν η ψυχή μου. Πήγαινα και εγώ για τον πατέρα μου, αλλά σταματούσα μπροστά στην είσοδο, γιατί

* Ζαγκανόκωλη: ιδιωματική λέξη της Ηπείρου για γυναίκα που κουνιέται πολύ.

ο οικογενειακός μας τάφος ήταν από τους πρώτους, τους προνομιακούς. Από εκεί την έβλεπα να σέρνει το χρωματιστό της φόρεμα στην ανηφόρα, να παίρνει ανάσα κάτω από τον ήλιο, γιατί τις μέρες με βροχή δεν μπορούσε να πάει, καθώς κατέβαζε ορμητικά νερά από την κορυφή του νεκροταφείου και ήταν αδιάβατος ο τάφος του Γιάννου.

Στενοχωριόμουν γι' αυτή, γιατί σκεφτόμουν όλα δύσκολα τα δίνει η μοίρα σε μερικούς ανθρώπους, μέχρι και τα κόκαλα του άντρα της, σε τόπο ειρηνικό πια, δυσκολεύεται να πάει να προσκυνήσει. Όμως, η Σμυρνιά μου κάθε που κατέβαινε από τον περίπατό της στον τάφο του άντρα της δε φαινόταν ταλαιπωρημένη, ίσα ίσα γαλήνια έδειχνε και χαμογελαστή. Ίσως επειδή είχε κάνει το καθήκον της, να φροντίσει τον τάφο του, και αυτό αλαφραίνει πάντα την ψυχή, ή πάλι επειδή έστω και έτσι ερχόταν σε επαφή με έναν δικό της άνθρωπο και έφευγε η θλίψη της μοναξιάς από την καρδιά της.

Οι γειτόνισσές μας έλεγαν ότι έβαφε τα μαλλιά της με χένα. «Τόσο μαύρο μαλλί πού ακούστηκε», σχολίαζαν εντυπωσιασμένες. Αλλά έτσι θα ήταν εκεί στην Ανατολή. Και εμένα μου έκανε εντύπωση το χρώμα των μαλλιών της, εμείς τόσο μαύρο δεν είχαμε στα μέρη μας. Της ταίριαζε, όμως, γιατί η Παρέσα η Σμυρνιά ήταν ωραία γυναίκα (ίσως γι' αυτό τη ζήλευαν οι γυναίκες της Άρτας και φοβούνταν για τους άντρες τους) και το μαύρο μαλλί τραβούσε την προσοχή στο πρόσωπο, που ακτινοβολούσε συμμετρία και γλυκύτητα. Και είχε και μια ελιά η Σμυρνιά

ακριβώς κάτω από το δεξί μάτι, στο πλάι προς το μήλο, η οποία της έδινε μια νότα τσαχπινιάς καθώς όταν ήταν σοβαρή φαινόταν, ενώ όταν χαμογελούσε πολύ κρυβόταν κάτω από τις ζάρες του ματιού.

Η Σμυρνιά πριν μου χαρίσει μια από τις πιο σημαντικές σχέσεις στη ζωή μου μου χάρισε τον Χαρίλαο. Μου χάρισε την ουσιαστική σχέση που αγωνιούσα να έχω μαζί του. Και γι' αυτό την αγάπησα διπλά. Διότι η Σμυρνιά στάθηκε η αφορμή για να μου δείξει ο Χαρίλαος το ανοιχτό μυαλό του, το ότι κατανοούσε τις ανάγκες μου και τις επιθυμίες μου, αλλά και τη διάθεσή του να τις ικανοποιήσει πριν προλάβω να τις εκφράσω. Ο ίδιος πρέπει να είχε καταλάβει την έλξη που μου ασκούσε η Σμυρνιά, αλλά και τον διασταγμό μου να την προσεγγίσω όταν ολόκληρη κοινωνία την αγνοούσε. Έτσι, ένα απόγευμα που πίναμε καφέ στο σπίτι και του σερβίριζα γλυκό κουμκουάτ στο πιατάκι του, έγλειψε τα χείλη του και είπε δυνατά να το ακούσει η μάνα μου και η θεία μου: «Μπρε, Βασιλιώ μου, γιατί δεν πας λίγο γλυκό να τρατάρεις τη Σμυρνιά, την καινούργια, να της δείξουμε και εμείς τι γλυκά κάνουμε στην πατρίδα μας, να τα συγκρίνει με της Σμύρνης που καυχούνται ότι είναι τα καλύτερα;»

Κόντεψε να μου πέσει το γλυκό από τα χέρια. Ο Χαρίλαός μου· είχε αντιληφθεί πόσο ήθελα να τη γνωρίσω, πόσο χρειαζόμουν μια φίλη που να την έχω διαλέξει εγώ και

όχι να έχω μεγαλώσει μαζί της, και το πρόσφερε σαν να ήταν δική του ιδέα, γνωρίζοντας ότι μόνη μου δε θα το τολμούσα, αφού κανείς δεν το έκανε.

«Ούιι», φώναξε η μάνα μου. «Τι πράγματα είναι αυτά που της λες, Χαρίλαε, τι δουλειά έχει να ανοίξει παρτίδες με αυτήν η θυγατέρα μου: Δε θα πας πουθενά, εδώ θα κάτσεις», γύρισε σ' εμένα. «Πού ξέρουμε τι ιδέες κουβαλάει αυτή από κει που ήρθε».

«Τα μόνα που κουβαλάει αυτή από κει που ήρθε είναι η ανάγκη για συντροφιά και παρηγοριά και, αν θέλει η Βασιλική, είναι παραπάνω από ελεύθερη να πάει να της τα προσφέρει, ό,τι κι αν λένε οι Αρτινοί», της αντιμίλησε ο Χαρίλαος, για μία και μοναδική φορά στη ζωή του. «Και της το επιτρέπω εγώ που σε δυο μήνες θα είμαι ο άντρας της και σ' εμένα θα δίνει λογαριασμό από δω και πέρα, και θα συμβούλευα και εσάς να κάνετε το ίδιο. Και εσύ, Βασιλική, όπως είπαμε, αν θες, να πας να την καλωσορίσεις στην πόλη μας και να την καλέσεις και στον γάμο μας να δει πώς είναι τα αρτινά τα γλέντια».

Τον αγαπούσα, Θεέ μου, πόσο τον αγαπούσα. Με το ζόρι κρατήθηκα να μην ορμήσω πάνω του και να τον πνίξω στα φιλιά. Τώρα ήξερα ότι και να το έκανα θα γελούσε και ίσως να του άρεσε, αλλά δεν ήθελα να σκανδαλίσω περισσότερο τη μάνα μου, που είχε τον καημό της που η κόρη της ήθελε να αρχίσει τα σούρτα φέρτα με «τη Σμυρνιά με τα παρδαλά τα ρούχα».

1902. Η Βασιλική γεννιέται στο πατρικό της σπίτι στην Άρτα. Κι εκεί ξεκινάει η αφήγηση του οδοιπορικού της, με φόντο τη μετάβαση από την τουρκική κυριαρχία στην ανεξαρτησία και την άνθηση του τόπου. Η ακμή, ο πόλεμος, η Κατοχή, η Απελευθέρωση, μια ολόκληρη ζωή καθορισμένη από τη μοίρα και τα παιχνίδια της, από τις κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές, αλλά και από τα πρόσωπα που εμφανίζονται στο διάβα του χρόνου· η ωραία Ελένη και ο Χαρίλαος, που άργησε να έρθει, η Παρέσα η Σμυρνιά και η Αργυρώ η κοκέτα, τα αγόρια της και η μικρή της Θεοδώρα με το λάθος όνομα, ο Βασιλάκης, το παραπαίδι, και τόσοι άλλοι που δένουν τη ζωή τους με τη δική της.

Και όλα αυτά με τον θρύλο της Αγίας Θεοδώρας να συντροφεύει και να παρηγορεί τη Βασιλική, και τη σκιά του αγαπημένου της δέντρου κουμκουάτ να συνδέεται άρρηκτα με τις μνήμες της και να γίνεται ο πιο κρυφός εξομολογητής της.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ

www.psichogios.gr

ISBN: 978-618-01-1745-5

ΚΩΔ. ΜΗΧΗΣΗΣ: 18262

Ε Σ Ε Ι Σ Κ Ι Ε Μ Ε Ι Σ Π Α Ν Τ Α Σ ΄ Ε Π Α Φ Η